

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ ΤΟ ΠΛΗΡΕΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟΝ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΓΝΩΣΕΩΣ

Αἱ ἀναπτυχθεῖσαι γνῶμαι περὶ τοῦ φαινομένου ἡνῶσις καὶ ἡ γεννημένη κριτικὴ καὶ κατάδειξις τῶν μονομερειῶν ἢ καὶ ἀνακριβειῶν τούτων βοηθοῦσι, φρονοῦμεν, εἰς τὴν ἀντίληψιν τοῦ δλου βάθους καὶ πλάτους τῆς ἐννοίας τῆς γνώσεως. Ἐκάστη τῶν ὡς ἀνω γνωμῶν συλλαμβάνει μίαν μόνον πλευρὰν τοῦ φαινομένου.

Ἡ γνῶσις οὕτε μόνον ἀντίγραφον τῆς πραγματικότητος εἶναι, οὕτε μόνον συμβολισμός, οὕτε μόνον ἀναγνώρισις καὶ ἀνεύρεσις τοῦ ὄμιού, οὕτε μόνον ὑπηρέτης τῆς πρᾶξεως, οὕτε μόνον κατηγορικὴ μορφοποίησις. Μετέχει πάντων τούτων χωρὶς νὰ ἔξαντληται μὲν μόνον ἐξ αὐτῶν. Προσέτι ἔκαστος τῶν ἐπὶ μέρους δρισμῶν τούτων χρήζει περαιτέρω διασαφήσεως. Υπάρχουσι τέλος πλευραὶ τοῦ φαινομένου μὴ περιλαμβανόμεναι εἰς τὸν ὡς ἀνω μερικοὺς δρισμούς.

Ἐν πρώτοις δέον νὰ ἔξετασθῇ, ἂν ἡ ὑπὸ τοῦ Kant σκιαγραφηθεῖσα ὁργάνωσις τοῦ νοῦ μας εἶναι πλήρης, ἢ μήπως ὁ πίναξ τῶν κατηγοριῶν του εἶναι ἔλλιπής. Ἀράγε ἡ γνῶσις τῶν φυσικῶν πραγμάτων καὶ φαινομένων εἶναι ἡ μόνη μιοφή γνώσεως καὶ δλόκληρος ἡ συνείδησίς μας μόνον μὲ πράγματα ἔξωθεν ἐντυπωνόμενα ἀσχολεῖται; ἢ μήπως ἔχομεν καὶ μίαν ἐσωτερικὴν γνῶσιν ἴδιαζούστις μορφῆς; Ἐπειτα ἡ ἀντίληψις καὶ κατανόησις τῆς ἔντης ψυχῆς, τῆς ζωῆς προσώπων καὶ διμάδων, τῶν πνευματικῶν δημιουργημάτων γίνεται δύποτε καὶ ἡ τῶν ὑλικῶν πραγμάτων; ἢ κατὰ τρόπον ἴδιαζοντα; Ἡ δὲ συνείδησις περὶ ὑπάρξεως τέλος εἶναι μόνον ἡ τεμαχίζουσα καὶ διεξάγεται μὲν ἐνα discursus, ἢ ἔχομεν καὶ μίαν συνολικὴν ἐνορματικὴν γνῶσιν περὶ τοῦ Εἶναι καὶ Ὅπαρχειν; Δέον ἀκόμη νὰ ἔξετασθῇ μήπως ἡ ἵκανότης μας νὰ ἔχωμεν περισσοτέρας μιοφάς γνώσεως στηρίζεται εἰς τὴν ὑπαρ-

εἰν μιᾶς ἀντιστοιχίας μεταξὺ τῶν μορφῶν τοῦ Εἶναι καὶ τῶν μορφῶν τοῦ Γιγνώσκειν.

“Ἄσ εἴετάσωμεν ἐκάστην ἐπὶ μέρους περίπτωσιν.

I. ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΚΑΙ ΕΣΩΤΕΡΙΚΗ ΓΝΩΣΙΣ

Αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι λσχολούμεναι μὲ ἐπὶ μέρους πράγματα καὶ φαινόμενα ζητοῦν νὰ τὰ ἐρμηνεύσουν ἀναζητοῦσαι εἰς τὸ μερικὸν τὸ γενικὸν καὶ ὑπάγουσαι τὰς ἐπὶ μέρους περιπτώσεις εἰς νόμους. Διὰ τοῦ ἔργου τούτου ὅμως ἐρμηνεύεται ἐκάστοτε εἰς τὸ ἐπὶ μέρους ἐκεῖνο μόνον, τὸ δποῖον τοῦτο ἔχει κοινὸν μαζὶ μὲ πολλὰ ἄλλα.

Συνήθως ἀπὸ τὰ ἀντικείμενα καὶ φαινόμενα κρατοῦν ἔνα πυρῆνα, ὃστις ὑπόκειται εἰς μέτρησιν καὶ ἐκφράζεται ποσοτικῶς. Τὴν σταθερὰν ποσοτικὴν σχέσιν μεταξύ των χαρακτηρίζουν ὡς νόμον. “Ἐχομεν διμως φαινόμενα ἀναφερόμενα εἰς τὴν ζωὴν μας καὶ γεγονότα τῆς ιστορίας, ὃπου οὐχὶ τὸ γενικόν, ἄλλὰ τὸ ιδιαιτερον, τὸ ἐμφανιζόμενον εἰς ἓν μόνον πρόσωπον ἢ διάδα καὶ εἰς μίαν μόνον περίπτωσιν, τὸ μοναδικόν εἶναι ἀξιον ἔρευνης ἐν τῇ ιδιαιτερότητί του. Τὸ εἶδος τοῦτο γνώσεως εἶναι διάφορον ἀπὸ τὴν γενικεύουσαν φυσικὴν ἔρευναν. ”Ἐχομεν προσέτι φαινόμενα ίη ὑποκείμενα εἰς μέτρησιν. ‘Ἡ εὐτυχία ἢ δυστυχία, ἢ εὐθύνη, ἢ μεταμέλεια, ἢ ἀγωνία, ἢ ἀγάπη, δι φωτισμὸς τοῦ νοῦ δὲν ἐκφράζονται ποσοτικῶς, διότι εἶναι ποιότητες μοναδικαὶ εἰς τὸ εἶδος των.

Νὰ μετρήσω ἓν πρᾶγμα ἢ φαινόμενον σημαίνει νὰ δύναμαι νὰ καθορίσω τὴν ισότητα τμημάτων του μὲ μίαν μονάδα μετρήσεως καὶ τὴν πρόσθεσιν τῶν τμημάτων τούτων μεταξύ των. Νὰ καθορίσω τὴν ισότητα σημαίνει νὰ καθορίσω τὴν ἔργασίαν, ἢ δποία ἐπιτρέπει νὰ διαπιστώσω ἐμπειρικῶς, ὃτι ἓν μέγεθος εἶναι ἵσον μὲ ἓν ἄλλο. Νὰ καθορίσω πρόσθεσιν μεταξὺ μερῶν σημαίνει νὰ καθορίσω τὴν ἔργασίαν διὰ τῆς δποίας παρατηρῶ, ὃτι ἓν μέγεθος εἶναι τὸ ἀθροισμα περισσοτέρων ἄλλων. Μέτρησις εἶναι δυνατή, ἐκεῖ ὃπου ἢ ἔνωσις τῶν μερῶν εἰς ἓν δλον δὲν φέρει μεταβολὴν εἰς τὴν ποιότητα τοῦ μετρουμένου, ὃπου δηλαδὴ εἶναι δυνατή ἢ συσσώρευσις. Τοῦτο δὲν συμβαίνει μὲ τὰ ψυχικὰ καὶ πνευματικὰ φαινόμενα. Καὶ δταν ἀκόμη ἢ ἐπιστήμη προσπαθεῖ νὰ συλλάβῃ καὶ παραστήσῃ ταῦτα μὲ ἀριθμούς, ἐκφράζει μόνον τὸ ἔξωτερικὸν καὶ ἐπουσιῶδες εἰς αὐτά, ἀφίνουσα νὰ τῆς διαφύγῃ μεταξὺ τῶν

δακτύλων τὸ οὖσιωδέστερον καὶ σπουδαιότερον. Πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ κατανοήσωμεν μὲ φυσικὰς μεθόδους ἔρευνης καὶ νὰ παραστήσωμεν μαθηματικῶς τὴν εὑσυνειδησίαν, τὴν τιμήν, τὴν χάριν, τὴν ἐλιμονὴν εἰς τὰς ἰδέας, τὸν ἐνθουσιασμὸν διὰ μίαν ἐπιτυχίαν; Ἡ γνῶσις τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ πνεύματος ἔχει ἀλλήλην λογικήν, διάφορον ἀπὸ τὴν λογικὴν τῆς γνώσεως τῆς φύσεως καὶ τῶν πραγμάτων.

Εἶναι γνωστὴ ἡ γνώμη τοῦ P a s c a l, καθ' ἥν ὑπάρχουν τόσοι τρύπαι γνώσεως ὅσα εἴδη προβλημάτων. Οὗτος διαχρίνει τὸ γεωμετρικὸν πνεῦμα, τὸ πνεῦμα ἀκριβείας καὶ τὸ λεπτὸν πνεῦμα. Τὸ γεωμετρικὸν πνεῦμα (*esprit de géométrie*) εἶναι, λέγει, ἐκεῖνο διὰ τοῦ δποίου κατανοοῦμεν τοὺς ὄρισμοὺς καὶ τὰ ἀξιώματα τῆς γεωμετρίας. Ὁ στεριόμενος τοῦ πνεύματος τούτου θεωρεῖ τὰς γεωμετρικὰς προτάσεις ὡς στείρας καὶ ἀκατανοήτους. Τὸ πνεῦμα ὅμως τοῦτο δὲν εἶναι ὁ μόνος τρόπος διὰ πᾶσαν ἐπιστημονικὴν γνῶσιν. Τὸ ἀκριβὲς πνεῦμα (*esprit de justesse*) μᾶς βοηθεῖ εἰς τὴν κατανόησιν τῶν φυσικῶν φαινομένων. Τοῦτο δὲν χρειάζεται νὰ εἶναι ἵκανόν, ὅπως συλλαμβάνῃ συγχρόνως μέγαν ἀριθμὸν ἀξιωμάτων καὶ ἀρχῶν ἀλληλοεξαρτιωμένων, ἀλλὰ μίαν μοναδικὴν σχέσιν εἰς ὅλον της τὸ βάθος, ἀκριβειαν καὶ ἔντασιν. Τὸ λεπτὸν πνεῦμα (*esprit de finesse*) ὅμως εἶναι τὸ παρέχον εἰς ἡμᾶς τὴν γνῶσιν τῶν προσώπων, τῶν χαρακτήρων καὶ τῶν πράξεων. Τοῦτο γνωρίζει ἀμέσως δι' ἓνδος βλέμματος καὶ ὅχι διὰ τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τοῦ ἓνδος στοιχείου εἰς τὸ ἄλλο, ὅπως συμβαίνει μὲ τὸ γεωμετρικὸν πνεῦμα. Ἡ ἀξία ἓνδος πνεύματος ἔγκειται εἰς τὴν ἵκανότητά του νὰ λύῃ προβλήματα τῆς εἰδικότητός του⁽¹⁾. Ὁ L. D e B r o g l i e, γνωστὸς διὰ τὰς ἀνακαλύψεις του περὶ φωτός, παρατηρεῖ διὰ τὴν διάκρισιν ταύτην τοῦ Pascal, ὅτι τὸ γεωμετρικὸν πνεῦμα εἶναι ἀναγκαῖον, διότι χωρὶς αὐτὸν αἱ γνώσεις μας θὰ ἔμενον πάντοτε ἀόριστοι καὶ ποιοτικαί. Ὅμως τὸ λεπτὸν πνεῦμα εἶναι ἐπίσης ἀναγκαῖον. Χρειάζεται, διὰ νὰ μᾶς ὑπενθυμίζῃ ἀκαταπαύστως, διὰ τὴν πραγματικότης εἶναι λίαν ρευστὴ καὶ πολὺ πλουσία διὰ γὰ περιληφθῆ τελείως εἰς τὸ αὐστηρὸν καὶ σχηματικὸν πλαισίον τῶν παραστάσεών μας⁽²⁾.

Ἡ Φυσικὴ ἀναζητεῖ γενικοὺς κανόνας καὶ ἀνευρίσκει νόμους εἰς τὰς μεταξὺ τῶν μεγεθῶν σχέσεις. Οὗτοι ἔφαρμόζονται εἰς πράγματα ἀποτελούμενα ἀπὸ ὅμοιομερῆ στοιχεῖα. Εἰς τὴν ζωὴν ὅμως καὶ τὸ πνεῦμα

(1) P a s c a l B., Pensées, éd. Brunschvicg, Paris 1925, 1—3.

(2) D e B r o g l i e L., Matière et lumière, Paris 1936, p. 315.

ἔχομεν κλειστάς ἀτομικότητας, εἰς τὰς δοπίας τὰ μέρη ἔξαρτηνται ἐκ τοῦ ὅλου ἀδιασπάστως. Εἰς ξῶν ὀργανισμὸς δὲν εἶναι σύνολον χημικῶν ἀτόμων. Ἐν λιθικὸν ποίημα ἀποτελεῖ ἐν καλλιτεχνικὸν σύνολον καὶ δεξιά ἀθροισμα ὥχων, ή ἐπὶ μέρους νοημάτων. Μία ἀπόφασις λαμβανομένη εἰς μίαν περίπτωσιν ἀπὸ τὸ Ἐγώ εἶναι ἐνιαία δημιουργικὴ πρᾶξις αὐτηρῶς ἀτομικοῦ χαρακτῆρος.

‘Η διαφορὰ αὐτῇ γνώσεως εἰσάγεται βαθμηδὸν εἰς τὴν Λογικήν. Ο Γοబιότ ζητεῖ νὺν διακρίνη εἰς τὸν φιλοσοφικὸν τοῦτον κλάδον δύο μέοντα, τὴν Ὀντολογίαν καὶ τὴν Ἀξιολογίαν. Δι’ αὐτὸν αἱ μέθοδοι τῆς Λογικῆς διαιρούοποιοῦνται ἀναλόγως, ἐὰν πρόκειται νὺν κρίνῃ τις καὶ νὺν συλλογισθῇ ἐπὶ τοῦ πραγματικοῦ ἢ τοῦ ἴδαινικοῦ, τοῦ ἐμπειρικοῦ ἢ τοῦ λογικοῦ, τῆς αἰτιότητος ἢ τῆς σκοπιμότητος, τῆς ὑπάρχειος τῶν πραγμάτων ἢ τῆς ἀξίας των (¹).

“Ἄλλου εἴδους γνῶσις εἶναι ἡ γνῶσις τῶν πραγμάτων καὶ ἐννοιῶν καὶ ἄλλου ἢ ἐσωτερικοῦ γνῶσις περὶ ἐνὸς προσώπου, περὶ τοῦ ἀγαθοῦ, περὶ τοῦ καλοῦ, περὶ τοῦ ἀπολύτου. Δι’ ἔκαστον πεδίον γνώσεως εἶναι διάφορος καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἢ διάκρισις τοῦ ἀπλοῦ καὶ τοῦ συνθέτου. Μία χημικὴ οὐσία π.χ. εἶναι ἀπλῆ, ὅταν ἀποτελῆται ἐξ ἐνὸς στοιχείου. “Ἐν βίωμα εἶναι ἀπλοῦν, ὅταν περιλαμβάνῃ ἐν μόνον πρᾶγμα, π.χ. ἐν φῶς, ἐν χρῶμα. “Ἐν ζωϊκὸν φαινόμενον εἶναι ἀπλοῦν, ὅταν παρίγεται ἀπὸ μίαν ζωϊκὴν δρμίην, ὅπως εἶναι ἡ λῆπτις τῆς τροφῆς, τὸ κτίσμα τῆς φωλεᾶς. “Ἐν θηλικὸν φαινόμενον εἶναι ἀπλοῦν, ὅταν ἐκφράζῃ μίαν μόνον θηλικὴν ἴδεαν, ὅπως εἶναι ἡ ἀξιοπρέπεια, ἡ αὐτοθυσία.

“Έχομεν διαφορὰν μεταξὺ τῶν ἀτόμων τῆς χημείας μεμνωμένως λαμβανομένων καὶ μεγαλυτέρων ὅλων ἐν τῇ ζωῇ, τῷ ψυχικῷ βίῳ καὶ τῇ κοινωνίᾳ. Ἀκόμη καὶ τὸ ἥλεκτρονιον ἐν τῷ συνδέσμῳ του μὲ τὸ χημικὸν ἀτομον εἶναι κάτι οὐσιωδῆς διάφορον ἀπὸ ὃ, τι εἶναι ἐν ἀλευθέρῳ καταστάσει. “Ἐν ζωϊκὸν κύτταρον ἔχει σημασίαν καὶ προσδιορισμὸν ἔξελίζεως ἀναλόγως τοῦ ὀργανικοῦ συστήματος, εἰς τὸ ὅποιον εὑρίσκεται. Μία πρᾶξις, ἀναλόγως τοῦ προσώπου τὸ ὅποιον τὴν ἐκτελεῖ καὶ τῆς περιστάσεως, λαμβάνει ἐκάστοτε ἄλλον χαρακτῆρα.

“Απὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Descartes μὲ τὴν διάκρισιν τῶν δύο οὐσιῶν νοήσεως καὶ ἐκτάσεως ἥρξατο νὺν γεννᾶται ἡ διάκρισις τῶν ἐπιστημῶν εἰς φυσικὸς, λογολογούμενας μὲ τὴν ἐκτασιν καὶ εἰς πνευματι-

(¹) Goblot E., La logique des jugements de valeur, Paris 1927, p. 3.

κάς, ἀσχολουμένας μὲ τὴν τόησιν. ‘Ο Montesquieu δηλεῖ περὶ ἡθικῶν νόμων καὶ φυσικῶν νόμων (*lois morales et lois physiques*). Αὐτὸς οὗτος δὲ Locke δέχεται δύο πηγὰς γνώσεως, τὴν ἔξωτερην αἴσθησιν, ἵτις μᾶς πληροφορεῖ περὶ τῶν πραγμάτων καὶ τὴν ἐσωτερικὴν αἴσθησιν (*internal sense*), «τὴν ἐφοδιάζουσαν τὴν τόησιν μὲ έν ἄλλῳ στλῆθος ἴδειν, αἱ δποῖαι δὲν θὰ προήρχοντο ἀπὸ τὰ πράγματα χωρὶς αὐτήν. Τοιαῦται εἶται ἡ τόησις, ἡ πίστις, ἡ ἀμφιβολία, ἡ ἀγάπη, δ φόβος, ἡ ἐπιβεβαίωσις, ἡ σύγκρισις, καὶ δλαὶ αἱ διάφοροι ἐνέργειαι τοῦ νοῦ μας» (¹).

Η διάκρισις τῶν ἐπιστημῶν εἰς φυσικὰς καὶ πνευματικὰς ἐπεβλήθη ἀπὸ τὴν διαφορὰν τρύπου ἐργασίας ἐκάστης καὶ τὴν ἀπαίτησιν διαφράσων ἕκανοτήτων ἀπὸ ἐκαστον ἐρευνητήν. Άλι πρῶται στηρίζονται ἐπὶ τῆς ἔρμηνείας αἰτιώδῶν συγδέσεων, αἱ δὲ δεύτεραι ἐπὶ τῆς κατανοήσεως ἀξιῶν. Ο ἔξετάζων ἐν φυσικὸν φαινόμενον ξητεῖ νὺν ἀνεύρῃ τὰ μέλη τῆς αἰτιώδους σειρᾶς, τὰ δποῖα τὸ προεκάλεσαν καὶ τὸν ποσοτικὸν τρόπον συνδέσεώς των. Ο ἔξετάζων ἐν πνευματικὸν δημιούργημα, ἐν ἔργον τέχνης, μίαν ἰστορικὴν πρᾶξιν προσπαθεῖ νὰ ἀνεύρῃ τὸ βίωμα, ἐξ οὗ ἐπήγασε, νὰ ἀναπαραγάγῃ ἐν ἁυτῷ τὰς συγκινήσεις, τὰς δποίας ἥσθιανθη δημιουργός του καὶ νὰ συλλαΐψῃ οὕτω τὴν ἐσωτερικὴν σκοπιμότητά του.

Απὸ τὰ δύο εἶδη γνώσεως ἡ μὲν ἔξωτερη μᾶς παρέχει ἀντίληψιν περὶ πραγμάτων καὶ φαινομένων, ἡ δὲ ἐσωτερικὴ βιώματα. Τὸ βίωμα εἶναι ἡ ἀπάντησις συνόλου τοῦ προσώπου εἰς ἐν γεγονός. Τοῦτο μᾶς πληροφορεῖ περὶ ζωῆς, εἴτε εἰδικῆς μας εἴτε ξένης. Εν δὲ ἡ ἔξωτερη γνῶσις περὶ πραγμάτων συμβαίνει διαρκῶς, ἡ διὰ βιωμάτων ἐσωτερικὴ συμβαίνει μόνον εἰς ὀρισμένας στιγμάς. Η ἐποχή μας ἀκοιβῶς μὲ τὴν ἀπασχόλησιν τῶν προσώπων εἰς τὰς ἔξωτερικὰς καὶ συνεχῶς ἐναλλασσομένας ἐντυπώσεις (*sensations*) ἐμφανίζει μίαν πτωχείαν βιωμάτων. Η ἐσωτερικὴ γνῶσις μὲ πληροφορεῖ περὶ τῶν συμβαινόντων τῆς βιολογικῆς μου ζωῆς διὰ τῶν στοιχειωδεστέρων βιωμάτων. Υπεράνω τούτων δμως εἶναι τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν τάσιν πρὸς σύνδεσιν, ἐκδίπλωσιν καὶ ἐπέκτασιν τῆς ψυχικῆς μου ζωῆς. Δι’ αὐτῶν συνδέομαι μὲ τὰ ἄλλα πρόσωπα καὶ κατανοῶ τοὺς τρόπους ἐκφράσεώς των. Ιδίᾳ τὰς δημιουργίας τῆς δμαδικῆς ζωῆς ἀντιλαμβάνομαι κυρίως διὰ

(¹) Locke J., op. cit. p. 62 - 63.

τῆς ἐσωτερικῆς γνώσεως. Τὴν μέταρξιν καὶ τὸν χρόνον καθ' ὃν ζῶ, βιῶ ἐσωτερικῶς. Οὗτος ἄλλοτε μοῦ φαίνεται ὡς νὰ πετῇ καὶ ἄλλοτε ὡς νὰ ἔχῃ σταθῆ. Ὁ Καὶ τ., ἐν ᾧ εἰς τὴν «Κριτικὴν τοῦ καθαροῦ λόγου» διδάσκει, ὅτι αἱ γνώσεις μᾶς σχηματίζονται ἀπὸ τὰς ἐντυπώσεις, μορφοποιουμένας διὰ τῶν αριθμοῦ λογικῶν στοιχείων τοῦ νοῦ, εἰς τὴν «Κριτικὴν τοῦ πρακτικοῦ λόγου» διὰ τὰ ἡθικὰ ζητήματα δέχεται ἐν ἄλλῳ εἶδος γνώσεως. Τοῦτο εἶναι ἡ ἀμεσος διάκρισις τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, ἡ σύμεσος ἀκρόασις τῆς κατηγορικῆς προστακτικῆς ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν πείραν καὶ τὴν φυσικὴν γνῶσιν, τὴν ἐργαζομένην μὲν προθετικάς προστακτικάς.

Τὸ «ἄνοιγμα τῆς ψυχῆς» εἶναι μία μορφὴ ἐκδηλώσεως τῆς ἐσωτερικῆς πείρας. Υπάρχουν δραι καὶ στιγμαὶ κατὰ τὰς ὅποιας ἡ ψυχὴ εἶναι περισσότερον εἰσδεκτική. Τότε δέχεται βαθύτερον μίαν ίδειν, μίαν ἀλιγθειαν, μίαν ἀξίαν, ἕνα δεσμὸν πρὸς πρύσωπον. Αἱ στιγμαὶ αὗται εἰς τὸν ἐξαιρετικὸν ἀνδρας εἶναι αἱ δραι τῆς ἐμπνεύσεως, ἐνοράσεως, ἀποκαλύψεως. Τὸ ἄνοιγμα τοῦτο προηγεῖται πάσης ἀξιολογικῆς καὶ συνολικῆς γνώσεως. Ὁπου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λάβῃ χώραν, εἶναι ἀδύνατος καὶ ἡ ἐσωτερικὴ γνῶσις. Διὸ ἀντοῦ γίνεται μία προετοιμασία πρὸς παραδοχὴν καὶ σύλληψιν τοῦ ίδιαζοντος καὶ εἰς τὴν τέχνην καὶ εἰς τὴν θρησκείαν καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Εἶναι ἡ «θέρμανσις τῆς καρδίας κατὰ τὴν πορείαν εἰς Ἐμμαούς».

Εἰς τὸν διαφόρον ἀνθρώπους τὸ ἄνοιγμα τοῦτο εἶναι διάφορον. Ἄλλα καὶ εἰς ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν δύναται νὰ αὐξάνῃ ἡ ἐλαττοῦται εἰς ἐντασιν, ἐνίοτε δὲ καὶ νὰ ἐκλείπῃ τελείως. «Neque semper arcum tendit Apollo». Αἱ ἀξίαι καὶ τὰ διαφέροντα φαίνονται ὡς νὰ αὐτοδημουργοῦνται. Μίαν δραίαν πρωΐαν μᾶς κυριεύουν, δπως ἀκριβῶς ὁ ἔρως ἢ ὁ καλλιτεχνικὸς ἐνθουσιασμός. Ἐν τῷ μέσῳ μιᾶς συνήθους καταστάσεως εἶναι δυνατὸν νὰ γεννηθῇ ἐν ἐνδιαφέρον, τὸ ὅποῖον νὰ ἔχῃ ἀποφασιστικὴν σημασίαν διὸ διλόκληρον τὴν μετὰ ταῦτα ἐξέλιξίν μας καὶ τὸ ὅποῖον νὰ μᾶς παρωθῇ πρὸς μίαν ζωὴν διαρκῶς ἀνωτέραν καὶ πλουσιωτέραν. Ἄλλοτε πάλιν συμβαίνει, ὡς νὰ ἀποσύρωνται ὠρισμέναι ἀξίαι καὶ νὰ ἀρνοῦνται, δπως μᾶς ὑπηρετήσουν. Εἰς τὴν ταλάντευσιν αὗτὴν ἀκριβῶς ἔγκειται τὸ στοιχεῖον τοῦ μοιραίου. Εἶναι αἱ μεγάλαι στιγμαί.

Τὸ ἄνοιγμα τῆς ψυχῆς εἶναι προϊὸν ὕριμάνσεως, ἢ δὲ ἀτομικότητης ἐκάστου θὰ καθιορίσῃ ὃν καὶ πότε θὰ ἔλθῃ ἡ δρα του. Βεβαίως ἡ ἀγωγὴ καὶ ἡ ἀσκησις θὰ βοηθήσουν εἰς τὴν ὠρίμανσιν, πλὴν ὅμως ὁ

άτομικὸς παράγων αὐτοδιαμορφώσεως καὶ αὐτενεργείας θὰ παίξῃ τὸν ἀποφασιστικὸν ρόλον.

‘Ος ἐσωτερικὸν δραματικὸν αἰφνιδίως ἀναπτηδῶν ἐμφανίζεται πᾶσα ἐμπνευσις καὶ πᾶσα ἐφεύρεσις. ‘Οταν ὁ καλλιτέχνης ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τῆς ἐμπνεύσεώς του δημιουργῇ κάτι καὶ διορθώνῃ τὰ μέρη ἀναζητῶν τὸ καλλίτερον, γνωρίζει κατὰ ίδίους ἐσωτερικοὺς νόμους ποῖον εἶναι τὸ κατάλληλον καὶ ἀρμονικὸν εἰς τὸ σύνολον. ‘Ο δημιουργὸς ἀνθρωπος ἔχει τὸ συναισθήμα, ὅτι εὑρίσκεται ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν μιᾶς ξένης δυνάμεως, παρὰ τῆς ὄποιας δέχεται τὴν ίδέαν ἢ τὴν ἐμπνευσιν. Μεγάλοι πολιτικοί, ἐφευρέται, στρατάρχαι, ὄργανωται μεγάλων ἐπιχειρήσεων λαμβάνοντας τὰς ἀποφάσεις των ὅχι διὰ λογικῶν ὑπολογισμῶν, ἀλλὰ διὰ ἐσωτερικῆς ἀμέσου καταφάσεως. Εἰς αὐτοὺς ὑπάρχει κάτι ἀπὸ τὴν δημιουργίαν τοῦ καλλιτέχνου. Λιὰ τοῦτο καὶ αἱ πράξεις των ἔχουν ἓνα προσωπικὸν χαρακτῆρα (style).

Εἰς τὴν ἐσωτερικὴν πεῖραν ἀγήκουν τὰ ἀνώτερα συναισθήματα. Ταῦτα εἶναι τὰ μυστικῶς δρῶντα νήματα, ποὺ μᾶς συνδέουν μὲ τὴν φύσιν, μὲ τοὺς συνανθρώπους μας, μὲ τὸ ὅλον Εἶναι. ‘Οπος διὰ τὴν κατανόησιν τῶν πραγμάτων ἀπαιτεῖται διαυγῆς νόησις, τοιουτορόπως διὰ κατανόησιν τῆς ἐσωτερικῆς ζωῆς χρειαζόμεθα γνῆσιον συναισθήμα. Χρειαζόμεθα τὴν λεπτοτέραν ἐκείνην καλλιέργειαν καὶ εὖαισθησίαν τῆς συνειδήσεως, τὸν ἔρωτα ἐν Πλατωνικῇ ἐννοίᾳ, «das ewig weibliche» τοῦ G o e t h i e . Τὸ συναισθήμα δὲν εἶναι ὑποπροϊὸν τοῦ ψυχικοῦ βίου, οὔτε τὸ κατώτερον στοιχεῖον αὐτοῦ, ὅπως ἐνομίζετο ἄλλοι, ἀλλὰ τὸ στοιχεῖον ἐκεῖνο, ὃπούθεν πηγάδισυν νὰ ἀνώτατα προΐόνται τοῦ πνεύματος, ἡ ἡθική, ἡ τέχνη, ἡ θρησκεία. ‘Οπισθεν πάσης ἡθικῆς κρίσεως ὑπάρχει πρωταρχικῶς ἐν συναισθήμα. Μόνον δι’ αὐτοῦ δυνάμεθα νὰ ἀνυψωθῶμεν εἰς τὴν ίδανικὴν σφαῖραν τῆς ἡθικότητος. Εἰς τὸν πατριωτισμὸν καὶ τὴν αὐτομυσίαν χάριν κινδυνεύοντων τὸ πρωταρχικὸν εἶναι ἡ συγκίνησις καὶ ἡ ἀμεσος ἐσωτερικὴ βεβαιότης. Κατόπιν ἔρχεται ἡ νόησις καὶ τὰ δικαιολογεῖ μὲ ἄλλας ἐνδείξεις. ‘Η θρησκευτικὴ γνῶσης ἐπίσης ἀποκτᾶται δι’ ἐσωτερικῆς πείρας, πύρων ἀπέχουσα τοῦ νὰ εἶναι συμπέρασμα σειρᾶς συλλογισμῶν καὶ λογικῶν ἀποδείξεων. ‘Ο M a i n d e B i r a n ἔγραφεν εἰς τὸ ἀτομικόν του ἥμεροιλόγιον, ὃπου κατέγραφε τὰς φιλοσοφικάς του σκέψεις: «τὸν Θεὸν δὲν ἀντιλαμβάνομαι διὰ τῆς τοντικῆς ἐργασίας, ἀλλὰ μὲ ἐραστικὸν φωτισμὸν αἰφνίδιον καὶ μὲ ἴδιαζοντα συναισθήματα». Διὰ λογικῶν ἀποδείξεων οὐδεὶς μετεστράψη εἰς τὸν Χριστιανισμόν, ἀλλ’ οὐ-

τε καὶ πραγματικὸς πιστός, ἔστω καὶ ἀπλοῖκός, ἀπεσπάσθη ἀπὸ αὐτόν.

Οἱ ἔχων ἀνεπιφράξη τὴν ἐσωτερικὴν αἴσθησιν δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ γνωρίσῃ τὴν πνευματικὴν ζωήν. Οἱ Eddington παρατηρεῖ, ὅτι, ἐὰν θελήσωμεν νὰ ἔξετάσωμεν ποῖον Humeor εἶναι λεπτότερον, τὸ ἀγγλικὸν ἢ τὸ ἀμερικανικόν, εἶναι λάθος νὰ ἐρωτήσωμεν περὶ τούτου ἵνα Σκῶτον, τοῦ ὄποιου εἶναι παροιμιώδης ἢ ἀνικανότης νὰ αἰσθάνεται τὸ Humeor. Διὰ τοιαύτην διάκρισιν χρειάζεται ἐσωτερικὴ εὑαισθησία. Οἱ Σκῶτος οὗτος, λέγει δὲ Eddington, ἐὰν ἐσπούδαζε Γελοιολογίαν, λόγῳ ἐλλείψεως τῆς ἐσωτερικῆς ταύτης εὑαισθησίας θὰ ἀπεδειχνυεν, ὅτι ἢ εὔθυμος παραδοχὴ ἐνδεῖπετραπεζίου λόγου ἥτο τὸ ἀποτέλεσμα καλοῦ φραγήτοῦ καὶ καλῶν πούρων, ὅχι δημιώς τὸ δεῖγμα λεπτῆς εὑαισθησίας δι᾽ εὑρυολογήματα⁽¹⁾.

Διὰ τῆς ἐσωτερικῆς πείρας λαμβάνομεν γνῶσιν τοῦ συνόλου, συλλαμβάνομεν τὸ δημιουργὸν Γίγνεσθαι, βλέπομεν τὰ πράγματα κατὰ τὴν συνέχειάν των, τὴν διαδοχήν των, τὴν ἀμοιβαίαν συνύπαρξιν καὶ ἀλληλοδιείσδυσιν. Θεώμεθα σύνολον τὸ Εἶναι συγχρόνως. Η γνῶσις αὗτη τοῦ συνόλου καὶ ἀπολύτου εἶναι μία γνῶσις ἐπιτυγχανομένη ἐκ τῶν ἔσω καὶ ὅχι μὲ ἐξωτερικὴν παρατήρησιν.

2. Η ΚΑΤΑΝΟΗΣΙΣ

Οἱ ἐσωτερικός μας κόσμος ἐκφράζεται μὲ σύμβολα, τὰ δύοια λαμβάνομεν ἀπὸ τὴν ἴδιαν μιας προσωπικότητα, ὅπως δὲ ἐξωτερικὸς ἐκφράζεται μὲ σύμβολο ποὺ λαμβάνομεν ἀπὸ τὰ πράγματα. Η γνῶσις τῶν πρώτων εἶναι ίδιαζονσα, διάφορος τῆς τῶν δευτέρων. Δι᾽ ἐσωτερικῆς ἐμπειρίας ἀντιλαμβάνομαι τὴν ψυχικὴν ζωήν, τοὺς σκοποὺς καὶ τὴν ἀξίαν τῶν πράξεων τῶν ἀλλων, καὶ οὐχὶ δι᾽ ἀναλογικοῦ συλλογισμοῦ, ὃς νομίζουν τινές, οὐδὲ δι᾽ ὑπολογισμοῦ ἐπὶ τῇ προβλέψει τῶν πιθανῶν ἀποτελεσμάτων. Ακόμη καὶ δι᾽ ἐν ζῶον ἀντιλαμβάνομαι ἀμέσως τὶ αἰσθάνεται καὶ τὶ ἐπιδιώκει, π.χ. τὴν ἀναζήτησιν τροφῆς, τὸν ἀγῶνα του καὶ τὴν στοργὴν τοιού διὰ τὰ μικρά του, τὴν συμβίωσιν μετὰ τῶν δμοίων του. Οταν γνωρίζω ἐν καλλιτέχνημα, μίαν εἰκόναν ἐπὶ παραδείγματι, ἀποτελουμένην ὑλικῶς ἀπὸ γραμμὰς καὶ χρώματα, καταγοῶ τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν ἴδεαν της, ὅπως ἀπὸ ἐν μουσικὸν τεμάχιον, τὸ δι-

(1) Eddington A. S., op. cit. S. 328.

ποῖον οὐσιαστικῶς εἶναι δονήσεις τοῦ ἀέρος, τὴν ἐκφραζομένην διάθεσιν. Τοῦτο συμβαίνει, διότι διὰ τῶν ἀψύχων τούτων ἀντικειμενικο ποιεῖται καὶ ἐκφράζεται ἡ ζωὴ καὶ τὸ πνεῦμα. Ὁ ἴστορικός, ὁ ἔρευνητὴς τῆς ἡθικῆς, τῆς θρησκείας, τῶν θεσμῶν, ἐὰν δὲν εἶναι ἰκανὸς νὰ αἰσθανθῇ ἐσωτερικῶς ὅμοίας συγκινήσεις, δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ κατανοήσῃ τὰ προβλήματά του. Ὁ στερούμενος ἡρωϊκοῦ συναισθήματος δὲν δύναται νὰ γράψῃ ἴστορίαν περὶ ἡρώων θυσιαζομένων διὰ ἴδεας, τῶν δποίων τὰ ἀποτελέσματα δὲν θὰ ἴδουν. Ὁ μὴ αἰσθανόμενος τὸ ὄραιον δὲν δύναται νὰ γράψῃ ἴστορίαν τῆς τέχνης. Διὸ ἀντὸν ἔχει εἴπει προσφυῶς ὁ Schiller:

«Ἐχεις τὴν μοῦσα ἢν τὴν δεκθῆς εἰς τὸ θερμό σου στῆθος
ἢ τοῦ βαρβάρου τὴν ψυχὴ δὲν εἶναι παρὰ λίθος»⁽¹⁾.

Ἡ ἐσωτερικὴ πεῖρα ἐνομίζετο κατ’ ἀρχὰς ὡς ἐν εἶδος γνώσεως ὅπαιτήτου μόνον διὰ τὴν κατανόησιν καλλιτεχνημάτων. Εἰσηγηταὶ τῆς γνώμης ταύτης ἦσαν οἱ Lipp, Volkelt καὶ Groos, οἵτινες διετύπωσαν τὴν θεωρίαν περὶ αἰσθητικῆς συμπαθείας (Einfühlung). Ἐν ἔργον τέχνης, εἴπον, τὸ γνωρίζομεν κατὰ ἴδιαζοντα τρόπον. Τὸ ἀντιλαμβανόμεθα ὡς ζῶν καὶ συμπαθοῦμεν αὐτό. Τὸ εἶδος τοῦτο γνώσεως ὅμως ἵσχυει διὸ δῆλας τὰς πνευματικὰς ἐπιστήμας. Ἡ ἐσωτερικὴ πεῖρα εἶναι μία πραγματικότης, ἐπὶ τῆς δποίας δέον νὰ θεμελιωθῇ ἡ ἀνεξαρτησία τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν ἀπὸ τὰς φυσικάς. Ὡς δρυθῶς ἐτονίζειν ὁ Dilthey, «τὴν μὲν φύσιν ἐρμηνεύομεν, τὴν δὲ πνευματικὴν ζωὴν κατανοοῦμεν».

Κατανοῶ μίαν πρᾶξιν ἥ μίαν ἐκδήλωσιν σημαίνει συλλαμβάνω τὸν ἐπιδιωχθέντα διὸ αὐτῆς σκοπόν, ἀναπαράγω τὸ αὐτὸν ψυχικὸν γεγονός ἐντὸς μου καὶ βιῶ τοῦτο καὶ ἔγω. Αἱ φυσικαὶ ἐπιστῆμαι ἀντιθέτως ἐργάζονται μὲ τὴν ἐρμηνείαν. Ἐρμηνεύω σημαίνει καταδεικνύω εἰς ἐν ἄγγωστον κάτι τὸ γνωστόν. Ἀνευρίσκω εἰς ἐν ἀτομικὸν τὸ γενικὸν εἰς ἐν ἀντικείμενον τὸ γένος ὑπὸ διορθώσεως τοῦ ἀπάγεται, ἥ εἰς ἐν γεγονός τὸν νόμον ποὺ τὸ διέπει. Ἡ κατανόησις εἶναι ἐνορατικὴ καὶ δχι λογική. Εἶναι προσωπικὴ καὶ γίνεται διὰ συμμετοχῆς τοῦ δῆλου ἔγω. Ἡ λογικὴ γνῶσις ἀντιθέτως ἀποκλείει κατὰ τὸ δυνατὸν τὴν συμμετοχὴν τοῦ Ἐγὼ διὰ νὰ φθάσῃ εἰς ὑριστὴν ἐρμηνείαν. Ἡ κατανόησις εἶναι τόσον βαθυτέρα, ὃσον ἐντονιώτερον συμμετέχει εἰς ταύτιν τὸ Ἐγώ.

(1) Ἡ μετάφρασις εἶναι τοῦ Σολωμοῦ.

"Εχει περιεχόμενον ἀνάλογον μὲ τὸ ἀξιολογικὸν αἰσθητήριον τοῦ κατανοῦντος.

Ἐκτὸς τῆς ὁράσεως διὰ τοῦ σωματικοῦ ὁφθαλμοῦ ἔχομεν καὶ τὴν ὅρασιν διὰ τοῦ ἀξιολογικοῦ ὁφθαλμοῦ. Ἡ πρώτη γίνεται εἰς ἐπιφάνειαν καὶ κατὰ ποσοτικὰς ἀναλογίας, ἐνῷ οὐ δευτέρᾳ εἰς βάθος καὶ κατὰ ποιοτικὰς σχέσεις. Εἰς τὴν πρώτην ἀκολουθεῖ ἀνάπλασις καὶ σύγκρισις μὲ συγγενεῖς παραστάσεις κατὰ τὴν σχέσιν ὅμοιότητος καὶ διαφορᾶς, ἐνῷ εἰς τὴν δευτέραν ἔχομεν ἴεράρχησιν καὶ τοποθέτησιν κατὰ τὴν σχέσιν ἀνωτέρου καὶ κατωτέρου.

Ἡ καταγόησις μᾶς παρέχει γνῶσιν ἀπὸ τῶν φαινομένων τῆς ὁργανικῆς ζωῆς μέχρι τῶν δημιουργιῶν τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ, ἐμφανίζουσα τὰς ἔξτης βαθμίδας :

Ἔτη βαθμίς εἶναι ἡ καταγόησις τῆς σκοπιμότητος ἐν τῇ φύσει. Ἡδὴ οὖτις ἀντίληψις τῆς σκοπιμότητος ἐν τῇ ὁργανώσει τῶν μελῶν, συστημάτων καὶ λειτουργιῶν τῶν ἐμβίσιων ὅντων δὲν γίνεται διὰ τῆς ἐρμηνείας. Π.χ. οἱ ἀντίστοιχος σωματικὴ καὶ ψυχικὴ ὁργάνωσις τῶν δύο φύλων, οἱ φροντίς διὰ τὰ τέκνα εἶναι φαινόμενα, τὰ δποῖα κατανοοῦμεν διὰ τῆς ἐν ἡμῖν βιώσεως τῶν σχετικῶν δρμῶν. Τὰ ὁργανα, οἱ κατασκευὴ τοῦ σώματος καὶ οἱ συμπεριφορὰ τῶν ζωϊκῶν εἰδῶν κατανοοῦνται μὲ γνῶσιν τῆς διὰ τὴν ζωὴν τοῦ ὄλου ὅντος σκοπίμου συναρτήσεως τῶν μερῶν. Ἡ ἀναπνοή, οἱ θρέψις, οἱ ζήτησις τροφῆς, οἱ ἀποφυγὴ κινδύνου γίνονται ἀπὸ οἵμας κατανοητὰ εὐθὺς ὡς διέδωμεν, οἵτι οὐ πηρετοῦνται εἰς τὴν συντήρησιν καὶ συνέχισιν τῆς ζωῆς, καίτοι δὲν εἴμιεθα εἰς θέσιν νὰ ἐκθέσωμεν τοὺς νόμους καθ' οὓς συμβαίνει τοῦτο. "Οσον κάτι εἶναι συγγενέστερον πρὸς τὸ βιολογικόν, τόσον εὔκολώτερον τὸ κατανοοῦμεν. Ἡ βιολογικὴ αὕτη καταγόησις εἶναι οἱ βάσις διὰ τὴν ἀνωτέραν καταγόησιν.

Δεύτη βαθμίς εἶναι ἡ καταγόησις τῆς ψυχικῆς ζωῆς ἔξινων προσώπων. Κατανοῶ χειρονομίας, φυσιογνωμικὰς ἐκφράσεις ἐνστικτώδη συμπεριφοράν, σημασίαν ἥχων καὶ σημάτων. Εἰς τὰς περιπτώσεις αὐτὰς κατανοῶ τὴν σωματοψυχικὴν ζωὴν, διότι δὲσμὸς σῶμα - ψυχή, καίτοι δὲν γνωρίζω πῶς συμβαίνει μοῦ εἶναι διαρκῶς παρών. Τὸ εἶδος τοῦτο κατανοήσεως στηρίζεται ἐπὶ ψυχοφυσικῶν συνδέσεων. Οὕτως ἀναγνωρίζω τὴν ἰδιοσυγκρασίαν καὶ τὸν χαρακτῆρα τινός. Κατανοῶ τὴν σκυθρώπασιν, τὴν ἀγωνίαν, τὴν περιφρόνησιν, τὴν ὁργὴν ἀμέσως καὶ ἀνευ συλλογισμῶν, χωρὶς νὰ ἀναλύω, διότι συμβαίνει εἰς τοὺς μῆνας τοῦ. Ἐντός μου γίνεται μία ἀναπαράστασις (nachbildung) τῆς καταστάσεως

του. Γίνεται ἐκ νέου βίωσις τοῦ ξένου βιώματος. Ὁ Εκεῖνος δοτις δὲν
ἔχει τὴν δύναμιν ταύτην δὲν θὰ γίνῃ ποτὲ καλὸς ἀνθρωπογνώστης.

Ως βαθμὸς εἶται ἡ καταράσις τῶν δημιουργιῶν καὶ σκοπῶν
τοῦ πνεύματος. "Οταν ἐν πρόσωπον ἦ μία πολιτιστικὴ δμὰς προβάλλῃ
ἔνα σκοπόν, τότε πούκεται περὶ πνευματικοῦ καὶ δύτι περὶ ψυχικοῦ
στοιχείου. Εἰς τὴν κατανόησιν ταύτην τοῦ πνεύματος διακρίνομεν κα-
τανόησιν σκοπῶν συγκεκριμένων προσόπων καὶ κατανόησιν σκοπίμων
δημιουργημάτων ἀποτελείμενων ἥδη εἰς τὴν ιστορικὴν ζωήν. Ἡ κατανό-
ησις τῶν σκοπῶν προσώπων ἀναφέρεται εἰς τὰς πρᾶξεις τούτων. Εἰς
πολιτικὸς προσκαλεῖ ἔνα πόλεμον. Σκοπός του δύναται νὰ είναι ἡ ἐπι-
θυμιά κατακτήσεως, ἢ ἡ πρόληψις κινδύνου διὰ τὴν πατρίδα του, ἢ ἡ ἀ-
πόκτησις δόξης, ἢ ἡ ἀντιζηλία πρὸς ἄλλον ἔνον πολιτικόν. Ποῖος
ἔξ οὐλῶν είναι ὁ πραγματικὸς σκοπός, θὰ μᾶς εἴπῃ ἡ κατανόησις τῆς
συγκεκριμένης περιπτώσεως. Εἰς ἑκάστην πολιτικὴν πρᾶξιν οἰκονομι-
κὴν ἐνέργειαν, ἡθικὴν καὶ θρησκευτικὴν κίνησιν, καλλιτεχνικὴν δη-
μιουργίαν ὑπάρχουν πνευματικοὶ σκοποί.

Πολλοὶ ζητοῦν νὰ κατανοήσουν εἴτε τὰ πρόσωπα, εἴτε γενικωτέρας
ἐκδηλώσεις ἐνὸς πολιτισμοῦ ἐκ τῆς ἐπιδράσεως τοῦ περιβάλλοντος μό-
νον. Τοῦτο δμός δὲν είναι ὅρθιόν. Πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὅψιν, δτι ἐ-
καστον ἀτομον διατρέχει τὴν ἴδιαζουσαν εἰς αὐτὸν μόνον ἐξέλιξιν ἀνα-
λόγως τῆς ἀτομικῆς του συμβολῆς. Είναι λάθος νὰ ἐξετάζωνται ὁ
Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ὡς ἀναγκαῖως δημιουργηθέντες διὰ τοῦ
ελληνικοῦ περιβάλλοντος. "Εκαστον πρόσωπον ἐμπερικλεῖται καὶ ἔνα
ἀτομικὸν παράγοντα αὐτοδιαμορφώσεως καὶ αὐτοεκδιπλώσεως. Οὗτος
ἐπιπροστίθεται εἰς τὸν παράγοντας ἀνθρωπίνη φύσις, κληρονομικό-
της, φυσικὸν καὶ κοινωνικὸν περιβάλλον, τύχη καὶ καθιστᾶ ἐκαστον
πρόσωπον κάτι τὸ μοναδικόν (¹).

Ἡ κατανόησις πολιτιστικῶν δημιουργημάτων ἀναφέρεται εἰς ἀν-
τικείμενα ἀποτελείμενα ἐν τῇ πραγματικότητι. Ταῦτα δὲν είναι μόνον
θεωρητικά, ἀλλὰ καὶ αἰσθητικά, θρησκευτικά, ἡθικά. Εἰς αὐτὰ ἔχω τὸν
φρορέα τοῦ νοήματος (πραγματικὸν στοιχεῖον) καὶ τὸ περιεχόμενον τοῦ
νοήματος (ἴδιανικὸν στοιχεῖον). Π.χ. ὅταν ἀναγινώσκω μίαν λέξιν, τὰ
γράμματα είναι ὁ φορεύς, τὸ νόημα ὅμως είναι τὸ περιεχόμενον. Ἀνα-
γινώσκω μόνον νόημα. Εἰς μίαν λέξιν, τὴν ὅποιαν ἀκούω, ὁ πραγματι-

(¹) Παράβαλε καὶ τὰ ἀκτινείμενα εἰς τὸ ἔργον ἡμῶν *Η ψυχοσύνθεσις τοῦ
ἀνθρώπου, ἀνάλυσις τῆς προσωπικότητος*, *Αθῆραι 1940*, σ. 70—71.

κὸς φορεὺς τοῦ νοήματος εἶναι παλμὸὶ τοῦ ἀέρος, ἐνῷ δὲ ἴδαινικὸς εἶναι μία ἐννοία, ἥ τι κρίσις. "Οταν βλέπω τὸν ἐσταυρωμένον, δὲν ἀντιλαμβάνομαι ἐν τεμάχιον ἔύλου, ἀλλ' ἐν θρησκευτικὸν στοιχεῖον.

"Όλα τὰ εἴδη τῆς κατανοήσεως ἔχουν τὰς ἑξῆς κοινὰς ἴδιότητας:

1. Ηᾶσα κατανόησις στηρίζεται ἐπὶ τῆς διατάξεως τοῦ περιέχοντος ὅλου. Δηλαδὴ ἐν ἀφηρημένον στοιχεῖον τὸ κατανοῶ ἐν συναρτήσει πρὸς τὸ ὅλον, εἰς τὸ δποῖον ἀνήκει. Μία πρᾶξις κατανοεῖται μόνον ἐν συναρτήσει πρὸς τὸν χαρακτῆρα τοῦ πράττοντος προσώπου.

2. Κατανοοῦμεν ὅχι ἐπὶ τῇ βάσει δμοιομορφίας, ἀλλ' ἐπὶ τῇ βάσει δμοίας κομιτελείας καὶ ψυχικῆς συγγενείας. Π.χ. δὲν δύναμαι συμφώνως μὲτην ἴδικήν μου σκέψιν νὰ κατανοήσω τὴν σκέψιν τοῦ πρωτογόνου, ἥ τὴν σκέψιν τῆς παιδικῆς ἡλικίας. Διὰ νὰ ἐπιτύχω τοῦτο, πρέπει νὰ μετατεθῶ εἰς τὸν ψυχικὸν κόσμον τοῦ πρωτογόνου ἥ τοῦ παιδός, τὸν ἀκολουθοῦντα ἀναγκαίως ἴδιους νόμους. Τὸ αὐτὸ πρέπει νὰ πράξω διὰ νὰ κατανοήσω τὴν αὐταπάρνησιν τοῦ μάρτυρος, τοῦ θυσιαζομένου ὑπὲρ μιᾶς ἴδεας.

3. Κατανοοῦμεν στηρίζόμενοι ἐπὶ τοῦ γενικοῦ ὀργανωτικοῦ σχήματος πνεῦμα. Ἐχομεν τὸ πνεῦμα, τὸ δποῖον ἐμπνέει ἐν πρόσωπον, τὸ πνεῦμα τὸ δποῖον ἐμπνέει μίαν δμάδα ἥ ἕνα λαόν, τὸ πνεῦμα τὸ δποῖον ἐμπνέει μίαν ἐποχήν. Τὸ πνεῦμα ἐκδηλοῦται εἰς πᾶσαν ἔκφανσιν ζωῆς, ἀπὸ τῆς κοσμοθεωρίας καὶ τῶν ἴδεῶν περὶ ἡθικῆς, τέχνης, πολιτείας, οἰκονομίας, μέχρι τῆς μόδας καὶ τῶν τρόπων συμπεριφορᾶς. Τὸ πνεῦμα εὑρίσκεται εἰς ἴστορικὴν μεταβολήν. Παρὰ τὴν ἑξέλιξιν του δμῶς καὶ τὰς μεταβολὰς κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν, εἰς τὸ βάθος μένει τὸ αὐτό.

Μία ἴστορία καθιαρῶς αἰτιωδῶς συντεταγμένη εἶναι ἀδύνατος. Μόνον εἰς τμήματά της ἐφαρμόζεται ἥ ἀναγκαία σύνδεσις. Διὰ νὰ κατανοήσω τὸν πολιτισμὸν μιᾶς ἐποχῆς πρέπει νὰ εἰσδύσω εἰς τὸ ὅλον σύστημα τῆς πνευματικῆς του ζωῆς καὶ νὰ ἀνεύρω τὰς ἐν αὐτῷ ἀρχούσας ἀξίας καὶ μάλιστα ἐν τῇ σχέσει καὶ ἵεραρχίᾳ αὐτῶν πρὸς ἄλλήλας. Διὰ νὰ ἐπιτύχω τοῦτο, χρειάζεται νὰ γίνῃ ἐντός μου ἥ ἐκ νέου βίωσις τῶν δισων ἥσθιανθησαν οἱ δημιουργοὶ τῆς ἐποχῆς ταύτης. Πρέπει δμῶς πρὸς τοῦτο νὰ ἔχω προτικισθῆ μὲ τὸ εἴδος ἐκεῖνο τῆς ἀξιολογικῆς συμπαθείας, τὸ δποῖον θὰ μοῦ ἀποκαλύψῃ τὴν ἐσωτερικὴν ποιότητα τῶν διαφόρων ἀξιῶν εἰς ὅλον των τὸ πλάτος. Πρέπει νὰ είμαι ἰκανὸς νὰ μετατεθῶ εἰς τὴν ἐποχήν, τὴν ὁποίαν θέλω νὰ κατανοήσω, ἀλλως θὰ

μοῦ διαφύγει ἡ ψυχὴ τῆς ἐποχῆς καὶ θὰ μοῦ μείνουν μόνον ὄντα, χρονολογίαι καὶ ἔξωτερικαὶ ὑλικαὶ μεταβολαί.

Ο Schiller θέλων νὰ δεῖξῃ, ὅτι ἡ κατανόησις τοῦ ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ πνεύματος δὲν εἶναι ἀπλοῦν ἀποτέλεσμα λογικῆς ἐργασίας, ἀλλ' ἀπαιτεῖ ἴδιαζουσαν ἔσωτερηκήν εὑαιπθησίαν, ἔγραφε πρὸς τὸν φίλον του καὶ διάσημον κλασσικὸν φιλόλογον Μαυρό, εὐδισκόμενον διὰ μελέτας εἰς Ἰταλίαν:

*Γιὰ χίλιους ἄλλους εἶναι βουβὸ τὸ πτεῦμα,
γιατὶ ἡ καρδιά τους ποὺ ρωτᾷει εἶναι κουφή.*

*Σὲ σένα δύως καθαρὰ μιλεῖ τὸ πτεῦμα,
γιατὶ συγγένεια καὶ φιλία βρίσκει στὴ δική σου τὴν ψυχή.*

Ἐχομεν περιπτώσεις, καθ' ἃς ποιηταὶ ἔξενθεσαν διὰ τῆς φαντασίας των ἴστορικὰς σκηνάς, διὰ τὰς δποίας οὐδὲν ἔγνωρίζομεν, πολὺ ἀκριβέστερον, ἀπὸ ὅ,τι οἱ κατ' ἐπάγγελμα ἴστορικοί. Κλασσικὸν παράδειγμα εἶναι ἡ ὑπὸ τοῦ Goethe ἐπιτυχὴς ἔξεικόνισις εἰς τὸ δεύτερον μέρος τοῦ Faust τῆς ζωῆς τῶν Φράγκων φεονδαρχῶν εἰς τὰ κάστρα τῆς Πελοποννήσου. Διὰ τῶν γενομένων ἴστορικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν ἔρευνῶν, εἰς τὸν Μυστρᾶν Ἰδίως, κατεδείχθη, ὅτι ἡ ἔξεικόνισις ἡτο ἐπιτυχεστάτη. Ἐν τῇ ἐννοίᾳ ταύτῃ ἀληθεύει τὸ λεγθὲν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅτι «φιλοσοφάτερον καὶ απονδαιότερον ποίησις ἴστορίας ἐστίν»⁽¹⁾.

Η κατανόησις ἀποτελεῖ τὴν λογικὴν τῶν ἡθικῶν καὶ πνευματικῶν ἐπιστημῶν, ὅπως ἡ ἐρμηνεία τὴν λογικὴν τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ὅταν λέγω, ὅτι τὸ ὕδωρ = H₂O ἐρμηνεύω, ἀλλὰ δὲν κατανοῶ, διότι πρόκειται διὰ κάτι ἔξωτερηκόν.

Βεβαίως καὶ αἱ πνευματικαὶ ἐπιστῆμαι δὲν ἐργάζονται μόνον μὲ τὴν κατανόησιν, ἀλλὰ καὶ μὲ τὴν ἐρμηνείαν. Η γνώμη ὅμιως, ὅτι ἡ ἐρμηνεία καὶ ἡ ἀνεύρεσις τοῦ γενικοῦ εἶναι ὁ μόνος τρόπος ἐπιστημονικῆς γνώσεως εἶναι πλημμελής. Κατανοῶ ἀμέσως πλεῖστα ὅσα φανόμενα καὶ γεγονότα, χωρὶς νὰ δύναμαι νὰ τὰ ἐρμηνεύσω. Η κατανόησις συχνὰ παρασκευάζει τὴν ἐρμηνείαν, ἀλλὰ καὶ συχνὸς εἶναι τελείως ἀνεξίρητος ἀπὸ αὐτῆν.

Τὸ φανόμενον τῆς κατανοήσεως ἐκιρέρω μὲ παραλλασσούσας ἐκφράσεις, αἱ δποῖαι ὅμιως ὥλαι λέγουσιν τὸ αὐτό. Καθὼς παρατηρεῖ δ R o t

(1) Αριστοτέλος Περὶ Ποιητικῆς 9 1451β 5.

hacker, «βιοῦμεν τὸ ἔχον ἀξίαν, ἀποκτῶμεν πεῖραν μὲ πράξεις ἀγάπης, ἀντιλαμβανόμενα κάτι μόνον μὲ τὸ θύμικόν, μὲ τὴν πίστιν, μὲ τὴν συμμετοχὴν τῆς εὐλαβείας καὶ μὲ τὸν θαυμασμὸν πρὸς αὐτό»⁽¹⁾.

Ἡ ἵκανότης πρὸς κατανόησιν εἶναι ἔμφυτος καὶ δὲν δύναται νὰ διδαχθῇ εἰς τὸν φύσει στερούμενον ταύτης. Πᾶς τις δύναται νὰ δοῖσῃ πράγματα καὶ φαινόμενα, νὰ τὰ κατατάξῃ καὶ νὰ τὰ διαχωρίσῃ κατὰ τὴν σχέσην ὅμοιου καὶ διαφόρου, αἵτίου καὶ ἀποτελέσματος, γενικοῦ καὶ μερικοῦ. Ἡ μορφὴ δικιῶς καὶ ἡ σημασία, τὸ σύμβολον καὶ ἡ ἀξία γνωσίζονται κατὰ ἴδιαζοντα τρόπον.

3. Η ΕΝΟΡΑΣΙΣ

Ἐν φῷτῳ τῆς κατανόησις ἀνεγνωρίσθη ὡς ἡ μέθοδος ἔρευνῆς τῶν ἐπὶ μέρους πνευματικῶν ἐπιστημῶν, ἡ ἐνόρασις ἐκηρύχθη ὡς ἡ κατ' ἔξοδον μέθοδος τῆς Φιλοσοφίας καὶ τῆς διεισδύσεως εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς.

Τὴν ἀρχὴν τῆς διδασκαλίας ταύτης ἔχομεν παρὰ τῷ Πλωτίνῳ. Οὗτος διακρίνει πλείονα εἶδη γνώσεως. Ἐκ τούτων κατώτατον θεωρεῖ τὴν αἴσθησιν, καθ' ᾧ ἡ ψυχὴ εἶναι τελείως παθητική, ἡ ἐνεργητικὴ μέν, ἀλλὰ διευθυνομένη ἔξωθεν⁽²⁾. Ἡ κατ' αἴσθησιν ἀντίληψις μόνον ἀμυδρὰ ἔχνη τῆς ἀληθείας μᾶς παρέχει. Ἀνώτερος τῆς αἰσθησεώς εἶναι δὲ λογισμός, ἔντεχνος δὲ ἀσκησις αὐτοῦ εἶναι ἡ διαλεκτική. Κατ' αὐτὸν ἡ ψυχὴ ἔρευναι «τὶ ἔκαστον καὶ τὶ ἄλλων διαφέρει καὶ τὶς ἡ κοινότης», ὡς καὶ «τὴν διάκρισιν τῶν εἰδῶν» καὶ «τὰ πρῶτα γένη». ⁽³⁾ Τὸ ἔργον τοῦτο ἡ ψυχὴ ἐπιτελεῖ δι' ἀποδείξεων καὶ πίστεων, βλέπουσα «τὴν λεγομένην λογικὴν πραγματείαν περὶ προτάσεων καὶ συλλογισμῶν, ὥσπερ ἂν τὸ εἰδέναι γράφειν ἄλλη τέχνῃ δοῦσα»⁽⁴⁾. Υπὲρ τὴν βαθμίδα ταύτην εἶναι ἡ νόησις καὶ ἡ αὐτοθεωρία τοῦ νοοῦντος νοῦ⁽⁵⁾. Ἀλλὰ καὶ ἡ βαθμὺς αὗτη εἶναι ἀτελῆς, διότι ἀφίνει ὑφισταμένην τὴν διάκρισιν τοῦ νοοῦντος καὶ τοῦ νοούμενου. Ἀνωτάτη βαθ-

(1) R o t h a c k e r E., Logik und Systematik der Geisteswissenschaften, München 1927, S. 129.

(2) Πλωτίνος Ἐννεάς 4η, III, 2.

(3) Ἐννεάς 1η III, 4.

(4) Λύτόθι.

(5) Ἐννεάς 5η, IX 6—7.

μίς γνώσεως εἶναι, λέγει, ἐκείνη καὶ οὐδετική διάκρισις αὗτη καὶ ὑπάρχει πλήρης ἐνότης μετὰ τοῦ θείου, καθ' οὐδὲ «Ἐν οὐδὲν αὐτὸς ὁ ίδιος πρὸς τὸ ἔωδαμένον, ὡς ἂν μὴ ἔωδαμένον, ἀλλ' ἥρωμένον», «οὐδὲ λόγος, οὐδέ τις νόησις», ἀλλὰ «ἄλλος τρόπος τοῦ ίδεῖν, ἐκστασις καὶ ἀπλωσις καὶ ἐπίδοσις αὐτοῦ καὶ ἔφεσις»⁽¹⁾.

Κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὁ Spinoza ἀνέπτυξε παρομίας ίδέας, διακρίνας τρία εἴδη γνώσεως. Πρῶτον καὶ κατώτατον θεωρεῖ τὴν *κατ' αἰσθησιν* ή ἐξ ἀναμνήσεως (opinio vel imaginatio), ὅπερ περιλαμβάνει τὴν γνῶσιν ἐξ ἀντιλήψεως καὶ ἀσαφοῦς πείρας (experiēntia vaga), ή ἐξ ἀκουσμάτων καὶ ἀναγνωσμάτων⁽²⁾. Αὕτη ὅμως εἶναι, λέγει, ἀτελής, εἶναι συγκεχυμένη, ἡκρωτηριασμένη καὶ ἀνευ τύξεως (confusa, mutilata et sine ordine), διότι ὁ κατέγων αὐτὴν δὲν ἔχει ἐπίγνωσιν τῆς ἀναγκαίας συναφείας τῶν ὄντων. Δεύτερον εἶδος γνώσεως θεωρεῖ τὴν λογικὴν γνῶσιν (ratio), καθ' οὓς η ψυχὴ διὰ συλλογισμῶν ἀποκτᾷ σαφεῖς καὶ ἐναργεῖς ίδέας ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἐννοιῶν τῶν ἀναφερομένων εἰς ὅ,τι κοινὸν ἔχουν τὰ ὄντα. Τρίτον εἶδος θεωρεῖ τὴν γνῶσιν δι' ἐνοράσεως (scientia intuitiva). Τὸ εἶδος τοῦτο, λέγει, γωρεῖ ἀπὸ τῆς ἀντιστοίχου ίδέας τῆς τυπικῆς οὐσίας ὠρισμένων κατηγορημάτων τοῦ Θεοῦ εἰς ἀντίστοιχον γνῶσιν τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων⁽³⁾.

Ἄπὸ τὰ τρία ταῦτα εἴδη γνώσεως κατὰ τὸν Spinoza τὸ πρῶτον, τὸ ὄποιον εἶναι καὶ αἰτία πλανῶν, μᾶς ἐμπρανίζει τὰ πράγματα ὡς τυχαῖα, διότι προέρχεται ἀπὸ ποικίλιας συμπτώσεις ἀντιλήψεων καὶ ἀναμνήσεων. Τὸ δεύτερον μᾶς παρέχει γνώσεις καὶ ἐμπρανίζει τὰ πράγματα μὲ τὰς κοινὰς δι' ὅλα ίδιότητάς των. Τὸ τρίτον εἶδος ὅμως εἶναι η πλήρης γνῶσις ή ὑπὸ τὴν μορφὴν τῆς αἰωνιότητος (sub specie aeternitatis), καθ' οὓς θεώμεθα ἀμέσως τὴν οὐσίαν ἐνὸς ἐκάστου πράγματος θεμελιωμένην ἀναγκαῖως εἰς τὴν αἰωνίαν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ⁽⁴⁾.

Ἐν ᾧ αἱ διδασκαλίαι αὗται, ἔπειτα ἀπὸ τὸ κῦμα τῆς φυσιοκρατίας τῶν δύο τελευταίων αἰώνων, ἐθεωροῦντο, ὅτι εἶχον ὑπερβαθῆ τελειωτικῶς, εἰς τὰς ἡμέρας μας ὁ Bergson ἀνενέωσεν αὗτάς, στη-

(1) Ἐννεάς 6η, IX, 11.

(2) Spinoza B., Ethica, pars II, prop. XL, schol. II.

(3) ibidem.

(4) Παραβ. Λογοθέτον Κ., Ὁ Σπινόζας καὶ η φιλοσοφία του, Αθήναι 1927, σελ. 29,

οιχθεὶς ἐπὶ ψυχολογικῶν καὶ βιολογικῶν στοιχείων καὶ τῆς λεπτομεροῦς ἀναλύσεως τῆς ἐσωτερικῆς μας ζωῆς. Βάσις τῆς θεωρίας του εἶναι ἡ διδασκαλία περὶ ἐνοράσεως (*intuition*) ὡς ἴδιαιτέρας γνωστικῆς δυνάμεως παρὰ τὴν λογικήν. Γὰς ἴδεας του ἔξειθεσε κυρίως εἰς τὰ ἔργα του «Τὰ ἄμεσα δεδομένα τῆς συνειδήσεως, 1889», «*Υλη καὶ μυήμη, 1896*», «*Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Μεταφυσικήν, 1903*», «*Δημιουργὸς ἐξέλιξις, 1907*» καὶ «*Η φιλοσοφικὴ ἐνόρασις, 1911*».

Κατὰ τὸν Bergson ἡ γνῶσις δι’ ἐννοιῶν ἔχει ἐφαρμογὴν καὶ ἵσχυν διὰ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας, ἐν ᾧ ἡ δι’ ἐνοράσεως διὰ τὴν Φιλοσοφίαν. Τὸ λογικόν, λέγει, διὰ τῆς ἐπιστήμης, ἡ ὅποια εἶναι δημιούργημά του, μᾶς ἀποκαλύπτει τὰ μυστικὰ τῶν φυσικῶν φαινομένων, διὰ τὴν ζωὴν ὅμως μᾶς παρέχει ἐρμηνείας μόνον εἰς ὅρους ἀδρανείας. Ὁ κόσμος τῆς ἐπιστήμης εἶναι στατικός, ἐν ᾧ ὁ τῆς ζωῆς καὶ ψυχῆς ἔχει διάρκειαν. Ἡ εὐφυΐα (*intelligence*) εἶναι, λέγει, τὸ ὅργανον γνώσεως τῆς φύσεως καὶ τῶν πραγμάτων. Αὕτη συλλαμβάνει μόνον τὸ παρατιθέμενον, τὸ ἀσυνεχές, τὸ ποσοτικόν, τὸ μετρούμενον, τὴν ὕλην καὶ μᾶς κατευθύνει εἰς τὸ πρωτικῶς χρήσιμον⁽¹⁾. Ἀσχολεῖται μὲ τὰ στερεά, δημιουργεῖ τὰ τεχνητὰ ἀντικείμενα καὶ διὰ τὰ ἔργαλεῖα καὶ μηχανάς, καὶ καταδεικνύει τὴν συγγένειαν τῆς λογικῆς σκέψεως μὲ τὴν ἀδρανή ὕλην⁽²⁾. Ἡ συνείδησις δι’ αὐτῆς, κινούμενη ἀπὸ μίαν ἀνικανοποίητον ἐπιθυμίαν τοῦ νὰ διακρίνῃ, ὑποκαθιστᾶ τὰ σύμβολα εἰς τὴν πραγματικότητα, μὴ βλέπουσα τὴν τελευταίαν εἰμήν διὰ μέσου τῶν συμβόλων τῆς γλώσσης τῆς κατασκευασθείσης ἐν τῇ διαδικῆ ζωῇ⁽³⁾. Ἡ εὐφυΐα λαμβάνει στιγμαίας ἀπύψηεις τοῦ Γίγνεσθαι ἀπὸ ἀποστάσεως εἰς ἀπόστασιν, διοίας μὲ τὰς εἰκόνας τῆς κινηματογραφικῆς ταινίας. Αὕτη ἀνιτλύει, ἀλλὰ καὶ διαλύει τὰ πράγματα⁽⁴⁾. Ἐφόγον τῆς εἶναι νὰ ὑπηρετῇ τὴν πρᾶξιν. Ἡ συνείδησις ἐν γένει δύναται νὰ δρισθῇ ὡς μία ἀριθμητική διαφορὰ μεταξὺ τῆς δυνατῆς ἐνεργείας καὶ τῆς πραγματικῆς ἐνεργείας⁽⁵⁾. Ὡς τοιαύτη ἡ εὐφυΐα δὲν δύναται νὰ ἐννοήσῃ τὴν ζωήν.

Ἡ ἐνόρασις (*intuition*) ἀντιθέτως, δηλαδὴ τὸ ἐνστικτον, ἀπαλ-

⁽¹⁾ Bergson H., *Evolution créatrice* 31e éd., Paris 1927, p. 161, 167, 168, 169.

⁽²⁾ ibid. p. 151.

⁽³⁾ *Essais sur les données immédiates de la conscience*, 25e éd., Paris 1926, p. 97.

⁽⁴⁾ *Evolution créatrice* p. 170.

⁽⁵⁾ ibid. p. 157.

λασσόμενον τῆς ἔξαρτήσεως ἀπὸ τὸ χοήσιμον, λαμβάνον συνείδησιν ἐ-
αυτοῦ μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ζωῆς⁽¹⁾. Αὕτη εἶναι τὸ εἶδος
ἔκεινο τῆς διανοητικῆς συμπαθείας, διὰ τοῦ ὅποίου μεταφρέσκεια εἰς
τὸ ἐσωτερικὸν ἔκαστου πρόγματος διὰ νὺν συλλάβωμεν, δ.τι μοναδικὸν
καὶ ἀνεξίγητον ἔχει τοῦτο⁽²⁾. Ἡ ἐνόρασις ως καὶ ἡ καλλιτεχνικὴ διαί-
σιθησις εἶναι τὸ μέσον δι' οὗ δυνάμεθα νὰ γνωρίσωμεν τὴν οὐσίαν
τοῦ κόσμου καὶ τῆς ιστορίας. Μόνον δι' αὐτῆς δυνάμεθα νὺν συλλάβω-
μεν τὸ βαθύτερον νόημα τοῦ Εἶναι, ως πράττομεν δι' ἐν ἔργον τέχνης.
Ἡ ζωὴ διαφεύγει τὰς κατηγορίας τοῦ νοῦ καὶ εἶναι ἀπόρσιτος εἰς τὴν
συνήθιη ἐπιστήμην. Ἡ ἐνόρασις εἶναι μία προσπάθεια sui generis.
Εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν προσπάθειαν συνθέσεως μὲ τὴν ὅποιαν
οἱ ιστορικοὶ ἐπιτυγχάνει νὰ ἀναβιώσῃ εἰς τὴν συνείδησίν του τὸ παρ-
ελλόγυ, μὲ τὴν διαφροράν, δτι ἡ ἐνόρασις δὲν εἶναι μόνον ἔργον τῆς
τραντασίας μας καὶ τῆς ὁργανωτικῆς μας ἴκανότητος, ἀλλὰ προκαλεῖ μί-
αν ἄμεσον ἐπαφὴν τοῦ ὑποκειμένου μὲ μίαν πραγματικότητα, ποὺ συν-
αισθανόμεθα ἐσωτερικῶς ὑπερβαίνοντες τὰς ἐννοίας⁽³⁾. Κατὰ τὴν μορ-
φὴν εἶναι ὅμοία μὲ τὴν ἀδιαίρετον θέαν διὰ τῆς ὅποιας εἰς συγγρα-
φεύς, εἰς καλλιτέχνης συλλαμβάνει τὴν γενεσιοναργὸν ἀρχὴν τοῦ ἔργου
του. Διαφέρει ὅμως κατὰ τοῦτο, δτι ἀντὶ νὰ εἶναι παραγωγή, παραμέ-
νει οὐσιωδῶς γνῶσις καὶ παρέχει τὴν καθαρὰν ἐντύπωσιν τῆς θετικῆς
βεβιαύτητος, ποὺ δοκιμάζομεν ἐνώπιον ἐνὸς παρόντος καὶ ἀναμφιβόλου
γεγονότος. Εἶναι ἡ περίφημος βιθυνοσκόπησις (ceux de sonde), διὰ τῆς
ὅποιας οἱ ἀληθεῖς φιλόσοφοι, ὀλιγότερον διαφωνοῦντες μεταξύ των
ἀπὸ δ.τι οἱ μαθηταί των ἐγγίζουν ὅλοι τὸ βάθος τοῦ αὐτοῦ ὠκεανοῦ.

Κατὰ τὴν ἐνόρασιν ἔχομεν γνῶσιν χωρὶς παράστασιν. Αὕτη δὲν
ἐκφράζει τὴν γνῶσιν της τελείως δι' ἐννοιῶν, ἀλλὰ κυρίως δι' ἀναλο-
γιῶν. Μεταχειρίζεται εἰκόνας καὶ μεταφοράς. Δι' αὐτῆς τὸ πνεῦμα δὲν
νοεῖται ὑπὸ μίαν στατικὴν μορφήν, ως δῆθεν ἀποτελούμενον ἀπὸ τὰς
παραστάσεις τῆς συνειδητικῆς Ψυχολογίας, ἢ ἀπὸ τὰ σύμβολα καὶ τὰς
ἐννοίας τοῦ Ὀρθολογισμοῦ. Δὲν γνωρίζει καταστάσεις ἀδριανεῖς καὶ ἀ-
συνεχεῖς, ἀλλὰ συλλαμβάνει «τὸ ρεῦμα τῆς συνειδήσεως», ὅπου συντή-
κονται, συνενοῦνται καὶ ἀλληλοεισδύουν τάσεις, εἰκόνες καὶ συναισθή-

(1) ibid. p. 192.

(2) Introduction à la Metaphysique, in Rev. de Met. et de Morale, Janv. 1903 p. 3.

(3) ibid. p. 9.

ματα συνηνωμέγα εἰς μίαν ζῶσαν πραγματικότητα ἀδιακόπως ρέουσαν.

Ἐχομεν, λέγει, δύο εἴδη γνώσεως, τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ τὴν φιλοσοφικὴν καὶ τοῦτο διότι οὐ ἐμπειρία ἐμφανίζεται ὑπὸ τὴν μορφὴν γεγονότων, τὰ δποῖα παρατίθενται εἰς ἄλλα δμοια, ἐπαναλαμβάνονται, μετροῦνται καὶ ἐκτυλίσσονται ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς διακεκριμένης πολλαπλότητος καὶ τῆς ἐν χώρῳ θέσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐμφανίζεται ὑπὸ τὴν μορφὴν ἀμοιβαίας ἀληθοειδότητος, οὐ δποία εἶναι καθαρὰ διάρκεια ἐν χρόνῳ, ἀνθισταμένη εἰς τὸν νόμον καὶ εἰς τὴν μέτρησιν^(¹). Κατὰ τὴν πρώτην περίπτωσιν οὐ συνείδησις διανοίγεται πρὸς τὰ ἔξω καὶ ἐκφράζεται μὲ τὴν μέτρησιν πραγμάτων ὑπαρχόντων διακεκριμένως. Κατὰ τὴν δεύτεραν ἐπανέρχεται εἰς ἕαυτήν, ἐπιλαμβάνεται τοῦ ἕαυτοῦ τῆς καὶ ἐμβαθύνει ἕαυτήν. Οὕτω διασκοποῦσα τὸ ἕδιον βάθος εἰσδύει ἕτι περαιτέρῳ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν τῆς ὕλης, τῆς ζωῆς καὶ τῆς πραγματικότητος ἐν γένει, συγχρόνως δμως αισθάνεται ἐκεῖθεν μίαν δύνησιν πρὸς τὰ ἄνω. Φιλοσοφικὴ ἐνόρασις εἶναι ἀκριβῶς η ἐπιφρή μας αὕτη μὲ τὸ βάθος τῶν πραγμάτων καὶ οὐ ἐκεῖθεν δύνησις πρὸς τὰ ἄνω^(²).

Ο σοφὸς ἔχει διαφορὰν τὴν λαμβάνη ἀκινήτους ἀπόψεις τῆς αινήσεως. Ζητεῖ νὰ κατατέμνῃ τὴν πραγματικότητα εἰς διαδοχικὰ πεδία, εὔχρηστα διὰ τὴν ἐπ' αὐτῶν ἐνέργειαν. Ο φιλόσοφος ζητεῖ νὰ συλλάβῃ τὸν κόσμον, δποῖος πράγματι εἶναι· δχι μόνον κατὰ στιγμὰς χωριστάς, ἀλλ' ὑπὸ τὴν μορφὴν τῆς διαρκείας (*sub specie durationis*), καθ' ἥν τὸ παρελθόν εἰσδύει εἰς τὸ παρόν, τὸ δποῖον διαδοχικὸν ἐγκυμονεῖ τὸ μέλλον. Δὲν πρόκειται, λέγει δ Bergson, νὰ εἰσαγάγωμεν νέας ἵκανότητας μὲ τὰς γνωσιολογικὰς ταύτας διακρίσεις, ἀλλ' ἀπλῶς νὰ ἐπαναφέρωμεν ἐν χοήσει τὰς παραμεληθείσας.^(³).

Ο Hüsserl, δ ἴδρυτης τῆς Φαινομενολογίας, δέχεται ἐπίστης τὴν ἐνόρασιν διαφορὰν τὴν λαμβάνη της γνώσεως. Πρέπει, λέγει, παραμερίζοντες καὶ θέτοντες ἐν παρενθέσει (*Einklammerung*) τὸ τυχαῖον τῶν πραγμάτων, νὰ ἀνυψωθῶμεν εἰς τὴν θέαν τῆς οὐσίας των (*Wesensschau*), δπότε ἀνοίγεται ἐνώπιόν μας ἐν ἀτελείωτον πεδίον ἐργασίας καὶ μία ἐπιστήμη, η δποία χωρίς τὰς συμβολιζούσας καὶ μαθηματικού-

(¹) L' intuition philosophique. Communication faite au congrès philosophique de 1911, Paris 1927 p. 76.

(²) ibid p. 77—79.

(³) ibid p. 82, 90, 91.

σας μεθόδους, χωρὶς τὸ δόγανον τῶν συλλογισμῶν καὶ τῶν ἀποδείξεων παρέχει ἐν πλήθος αὐστηρῶν καὶ διὰ πᾶσαν περαιτέρῳ φιλοσοφίαν ἀποφασιστικῶν γνώσεων (¹). Διὰ τῆς ἐνοράσεως ἐρευνᾶται ἡ καθαρὴ συνείδησις, αἱ ψυχικαὶ ἐποπτεῖαι. Δι’ αὐτῆς γίνεται ἀμεσος πνευματικὴ θέα τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν οὐσιῶν.

Ἡ ὑπὸ τοῦ Bergson ἀναβίωσις τῆς περὶ ἐνοράσεως θεωρίας, ἡ ἀπαλλαγὴ τῆς ἀπὸ τὰ μυστικιστικὰ στοιχεῖα τοῦ Πλωτίνου καὶ τοῦ Spinoza καὶ ἡ υφελίωσίς της διὰ συγχρόνων ψυχολογικῶν καὶ λογικῶν δεδομένων ἥλεγχος ἐκ ποικίλων ἀπόφεων. Οἱ δύοδοι τῆς ἐνοράσεως, εἰπον, ἔργαζονται μὲ τὴν λογικὴν καὶ προσπαθοῦν νὰ μᾶς πείσουν διὰ τὴν δρθότητα τῆς γνώμης των διὰ σειρᾶς συλλογισμῶν. Τὸ νὰ θέλῃ τις ὅμιως νὰ πείσῃ τοὺς ἄλλους διὰ τοῦ εἶδους ἐκείνου γνώσεως, τὸ ὅποιον ἔρχεται ἀκριβῶς νὰ ὑποκαταστῇσῃ μὲ τὸ νέον, ἀποτελεῖ φαῦλον κύκλον. Κατὰ τῆς διδασκαλίας, δτι τὸ ἐνστικτον διὰ τῆς ἐνοράσεως γνωρίζει ἐαυτό, προεβλήθη ἡ ἀντίρρησις, δτι κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς γνώσεως γίνεται διχασμὸς τοῦ ἐνστικτού καὶ ἀναφράίνεται πάλιν ἡ νόησις λεληθότως. Ἡ διδασκαλία τέλος τοῦ Husserl περὶ «θεωρήσεως τῶν οὐσιῶν» οὐδὲν ἄλλο εἶναι, εἰπον, ἡ ἐπαναφορὰ τοῦ Πλατωνισμοῦ ὑπὸ νέου ξενδυμα.

Εἰς ταῦτα ἔχομεν νὰ ἀντιπαρατηρήσωμεν τὰ ἔξῆς:

Μὲ τὸ νὰ δεχόμεθα περισσότερα εἶδη γνώσεως δὲν ἔπειται, δτι, δταν τίθεται ἐν δράσει ἡ ἡθική, ἡ καλλιτεχνική, ἡ μεταφυσικὴ γνῶσις, παύει λειτουργοῦν τὸ λογικόν. Ὁρθῶς παρατηρεῖ ὁ Reid, δτι δλαι αἱ μιρφαὶ ἐνοράσεως ἐμπερικείουν σιωπηρῶς ἐννοίας καὶ οὐδεμίᾳ ἐκ τούτων εἶναι κατ’ ἀξίωμα τελείως ἀπηλλαγμένη ἀπὸ λειτουργίας συλλογιστικῆς σκέψεως πρὸ καὶ μετ’ αὐτήν (²). Ἐπειτα ἡ διδασκαλία περὶ ἐνοράσεως δὲν ἀποδεικνύεται μὲ συλλογισμούς. Μόνον ἐκεῖνος, δ ὅποιος δύναται νὰ αἰσθανθῇ ἐν ἕαυτῷ τὴν ἐνοράτικὴν διάθεσιν συμφωνεῖ μὲ τὸν Bergson. Διὰ τὰ «γεωμετρικὰ πνεύματα» δὲν ὑπάρχει ἀπόδειξις πείθουσα, διότι πρόκειται διὰ κάτι πέρα τῆς ἀποδείξεως ὑπάρχον.

Κατὰ τοῦ δευτέρου ἴσχυρισμοῦ ἔχομεν νὰ ἀντιτάξωμεν τὴν κοινὴν πεῖραν. Ὅτι ὑπάρχω, τὸ αἰσθάνομαι ἀμέσως χωρὶς συλλογισμούς.

(¹) Husserl E., Philosophie als strenge Wissenschaft. Logos 1, S. 341.

(²) Reid A. L., Reflections upon knowledge—intuition and truth. Proceeding of the Aristotelian Society vol. XLVI 1946 p. 237.

Ἄκομη καὶ δταν ἀναστείλω πᾶσαν μου σκέψιν καὶ καταβάλω προσπάθειαν νὰ ἀπαλείψω πᾶσαν παράστασιν καὶ πᾶσαν νοητικὴν ἔργασίαν ἀπὸ τὴν συνείδησίν μου, εἰς τὸ βάθος μοῦ μένει ἡ γνῶσις, δτι ὑπάρχω, παρὰ τὴν κενότητα καὶ ἀδράνειαν τῆς νοήσεώς μου.

Βεβαίως δὲ κίνδυνος, νὰ παρασυρθῶσιν οἱ ἐπικαλούμενοι τὴν ἐνόρασιν ὡς πιγγὺν γνώσεως εἰς ὑπερβολὰς καὶ φαντασιώσεις, ὑπάρχει πάντοτε. Αἱ κατὰ τὴν ἴστορίαν τῆς γνώσεως ὅμιλοι συμβαίνουσαι ὑπερβολαὶ δὲν σημαίνουν, ὅτι πρέπει να ἀρνηθῶμεν τὴν σημασίαν της. "Οπως καὶ κατὰ τὴν γνῶσιν τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, παρατηρεῖ δὲ Eddington, ἔξακολουθοῦμεν νὰ ἔχωμεν ἐμπιστοσύνην εἰς τὰ αἰσθητήριά μας, καίτοι μᾶς ἀποπλανοῦν συχνὰ μὲ γονδροειδεῖς ἀπάτας, τοιουτοτρόπως πρέπει νὰ ἐμπιστευώμεθα τὴν ἐσωτερικὴν γνῶσιν παρὰ τὰς συμβαίνουσας ἐνίστε ἀποκλίσεις ἐκ τοῦ δούλου. "Οπως διὰ τῆς ἐπιστήμης διορθώνομεν τὰς ἀπάτας τῶν αἰσθήσεων, τοιουτοτρόπως δι' αὐτοῦ ἐλέγχου, αὐτοσυγκεντρώσεως καὶ αὐτοακροάσεως διορθώνομεν τὰς ἀποκλίσεις τῆς ἐνορατικῆς γνώσεως.

Εἰς τὴν ὅλην θεωρίαν τοῦ Bergson ἐπιφυλάξεις ἔχομεν διὰ τὸν κάπως ὑπερτονισμὸν τῆς σημασίας τῆς συνειδήσεως διὰ τὴν πρᾶξιν. "Οτι δηλαδὴ ἡ εὑρφύτια ἡ καὶ ἡ συνείδησις ἀκόμη ὡς ἔργον ἔχουν τὴν κατασκευὴν δργάνων καὶ τὴν ἐξυπηρέτησιν τῆς πρᾶξεως. Ἡ ἐξυπηρέτησις τῆς ζωῆς δύναται νὰ γίνῃ καὶ ἀνευ συνειδήσεως, δις βλέπομεν εἰς πλεῖστα ζωϊκὰ εἶδη, ἀτινα αὐτοσυντηροῦνται δι' ἐνστικτώδους αὐτοματισμοῦ ἀσυνειδήτως διεξαγομένου.

Παρὰ τὰς ἐπιφυλάξεις διιως ταύτας ἡ ὅλη θεωρία περὶ ἐνοράσεως ἐμπερικλείει ἕνα δούλον πυρῆνα, διότι ἡ λειτουργία της εἶναι τι τὸ ἐμπρανιζόμενον συγκεκριμένως καὶ οὐχὶ κατάλοιπον ὑπερβαθέντος μυστικισμοῦ. Ἡ ἔννοιά της διασαρεῖται, ἐὸν παραβληθῆ πρὸς τὴν διὰ συλλογισμοῦ γνῶσιν. Κατὰ τὴν τελευταίαν γίνεται μετακίνησις (discursus) τῆς συνειδήσεως καὶ ἀναζήτησις ἐνδιαμέσων συνδέσεων πρὸς συναγωγὴν συμπεράσματος. Κατὰ τὴν ἐνόρασιν ἡ γνῶσις γίνεται μὲ ἐν μόνον βλέμμα συνολικῶς καὶ ἀμέσως, ἔχουσα τὸν χαρακτῆρα τοῦ ἀρχῆθεν δεδομένου καὶ οὐχὶ τοῦ παραγώγου ἐξ ἀντιληπτικῶν στοιχείων. Οὕτως ἀμέσως γνωρίζω τὸ χρῶμα καὶ τὴν μορφὴν ἐνὸς ἀνθροΐς, ἀμέσως ἀντιλαμβάνομαι ἕνα πόθον ποὺ μὲ κατέχει, ἀμέσως νοῶ, ὅτι τὸ ὅλον εἶναι μεγαλύτερον τοῦ μέρους, ὅτι ἐν πρᾶγμα παρέμεινε τὸ αὐτό, ὅτι οὗτος εἶναι πρόσωπον καὶ ὅχι πρᾶγμα, ὅτι μία πρᾶξις αὐτομυσίας εἶναι ἀνατέρα τοῦ ἐγωϊσμοῦ, ὅτι ἡ κατὰ τὸ ξαρ ἀναγεννωμένη φύσις ἐκφράζει

τὴν ὑπαρξίαν δημιουργικῆς ζωῆς, ὅτι ἡ Pieta τοῦ Μιχαήλ Αγγέλου παριστᾷ τελείως τὴν ἴδεαν τοῦ μητρικοῦ σπαραγμοῦ.

Μία μεγάλη ἀπόφασις εἰς τὴν ζωὴν ἐνὸς προσώπου ἀναπηδᾶ ὡς αἰφνίδιον ὄραμα. Μία καλλιτεχνικὴ σύλληψις εἶναι καὶ ἀμεσος ἀντίληψις μᾶς ἴδεας συνυφασμένης μετ' ἄλλων στοιχείων καὶ διακεκομένη πιεράστασίς της. Ἐνορατικῶς γνωρίζει ταύτην καὶ ὁ θεώμενος τὸ ἔογον τέχνης, ὅστις ζωρεῖ πέρα τῆς ὑλικῶς παριστωμένης στιγμῆς εἰς τὰ πρὸ καὶ μετ' αὐτήν, ὃς εἶχε δεῖξει ὁ Lessing εἰς τὸν Λαοκόντα. Ἀκόμη καὶ οἱ μεγάλοι θετικοὶ ἐπιστήμονες οἱ ἀνυψωθέντες ὑπὲρ τὰς λεπτομερειακὰς ἔσεινας συνελάμβανον τὰς ἴδεας των ἀμέσως. Παράδειγμα ἔχομεν τὰς ὅμοιογίας των ἀπὸ τοῦ Πυθαγόρου καὶ τοῦ Ἀρχιμήδους μέχρι τοῦ Νεύτωνος καὶ τοῦ Poincaré. Εἰς τὰς πειραματικὰς ἐπιστήμας ἥπαλιμθεια μαντεύεται διὰ μᾶς ὑποθέσεως αἰφνίδιως ἀναφανομένης, πρωτοῦ νὺν ζητηθοῦν στηρίγματά της ἀπὸ τὴν πεῖραν. Ἀκόμη καὶ εἰς τὸ Μαθηματικά, τὰ ὅποια εἶναι ἡ κατ' ἔξοχὴν περιοχὴ τῆς ἐννοιολογικῆς σκέψεως ἐμφανίζεται ἡ ἀλιμθεια πρὸ πάσης ἀποδείξεως ὃς μία πνευματικὴ θέα διὰ μᾶς αὐθισμήτου προκλήθεις⁽¹⁾.

Μόνον διὰ τῆς ἐνοράσεως γνωρίζομεν τὶ ἴδιαζον ἔχει τὸ ὅλον, τὸ ὅποιον χάνεται, ὅταν τὸ ἀναλύσωμεν. Νὰ διακριθῇ ἡ ὅλη ὑπαρξίας, ἡ πᾶσα ποιότης εἰς ὅμοιομερη στοιχεῖα δὲν εἶναι δυνατόν. Ἡ ζωή, ἡ ἀγάπη, ὁ ἐνθουσιασμός, τὸ ὄραιον, τὸ ἀγιον εἶναι πρωταρχικῶς βιούμεναι ποιότητες, αἱ ὅποιαι χάνονται τὴν ἴδιαζονσαν οὐσίαν των, ὅταν ἀναζθοῦν εἰς γνωστὰ συνθετικὰ στοιχεῖα. Οἱ ἀδυνατῶν νὺν γνωρίσῃ δι' ἀμέσου ἐνοράσεως τὶ εἶναι ἡθικὴ διάκρισις, ἡ καλλιτεχνικὴ συγκίνησις οὐδὲν θὰ κατανοήσῃ μὲ μόνην τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ διητούν καὶ διαφόρουν εἰς τὰς πράξεις τῶν ἀτόμων καὶ τὰ δημιουργήματα τῆς τέχνης. Ἐπειτα εἶναι προφανὲς πόσον διαφέρει ὁ ἐπιστήμων ὁ ἔχων βάθος ἐν-

(1) «Μία μαθηματικὴ ἀπόδειξις δὲν εἶναι μία ἀπλῆ παράθεσις συλλογισμῶν. Είναι συλλογισμοὶ τοποθετημένοι κατὰ ὀρισμένην διάταξιν. Ἡ διάταξις καθ' ἣν εἶναι τεθειμένα τὰ στοιχεῖα ταῦτα εἶναι πολὺ περισσότερον προύδαια ἀπὸ δὲ τι αὐτὰ ταῦτα τὰ στοιχεῖα. Ἐάν ἔχω τὸ συναίσθημα, τὴν ἐνόρασιν (intuition) οὗτος εἰπεῖν τῆς διατάξεως ταύτης εἰς τρόπον ὥστε νὺν ἀντιλαμβάνωμαι μὲ ἐν βλέμμα τὸ σύνολον τοῦ συλλογισμοῦ, δὲν πρέπει πλέον νὺν φοβοῦμαι μήπως λησμονήσω ἐν ἐξ τῶν στοιχείων. Ἐκαστον τούτων θὰ ἔλθῃ νὺν λίβη μάθην του θέσιν εἰς τὸ πλαίσιον, τὸ ὅποιον ἔχει ἐτοιμασθῆ δι' αὐτό, χωρὶς νὺν ἔχω ἀνάγκην νὺν καταβάλω προσπάθειαν τῆς μνήμης». Poème de la Science et méthode, Paris 1930, p. 47.

οράσεως τῶν πραγμάτων ἐν τῇ διάτητί των ἀπὸ τὸν ἀπλοῦν ταξινόμουν. Τὸ ἄμεσον, τὸ πλήρες ζωῆς, τὸ ἀλογον εἶναι κάτι, τὸ δποῖον πρέπει νὰ διακριθῇ ὡς ὑπέρτερον ἀπὸ τὴν τυποποίησιν τῆς ἐννοίας, τὸν νόμον, τὸν κανόνα. Ἡ ζῶσα καὶ εὐκίνητος ἐνόρασις ἀντιτίθεται εἰς τὴν φρονεύουσαν ἀφαίρεσιν καὶ γενίκευσιν.

ΑἼ ὡς ἄνω παρατυφήσεις βεβαιοῦσιν, ὅτι ἡ διδασκαλία τοῦ Bergson δέον νὰ συμπληρωθῇ διὰ τῆς παραδοχῆς πλειόνων μορφῶν ἐνοράσεως. Τοιαῦται εἶναι ἡ ἄμεσος ἀντίληψις ἐπιπτειῶν, ἡ λογικὴ προφάνεια, ἡ ἐφεύρεσις μὴ ἀμέσως δρατῶν σχέσεων, ἡ γνῶσις προσώπων, ἡ καλλιτεχνικὴ ἐμπειρία, ἡ ἡθικὴ ζωή, ἡ μεταφυσικὴ θέα (¹).

Ἡ διὰ τῆς ἐνοράσεως κτισμένη γνῶσις δὲν δύναται νὰ ἔκφρασθῇ εἰς ὅλας τὰς μορφάς της μὲ τὴν ἐννοιολογικὴν γλῶσσαν. Ἡ γλῶσσα τῶν συμβολισμῶν καὶ παρομοιώσεων εἶναι ἡ προσφυής. Ἡ τέχνη κατ’ ἔξοχὴν βοηθεῖ, ἵνα καὶ ἄλλοι ἀντιληφθοῦν τὸ ἐνοραθέν, προκαλοῦσα ἐν αὐτοῖς ὅμοίας ἐνοράσεις. Ἀκόμη καὶ ἀμβλεῖς ὅφθαλμοὺς καθιστᾶ ἵκανοὺς νὰ βλέπουν τὰς ἴδεας. Ὁ Πλάτων μὲ τοὺς συμβολικούς του μύθους ὅμιλει πάντοτε εὐγλωττέρον ἀπὸ τὴν αὐστηρῶς τυπικὴν γλῶσσαν τοῦ Ἀριστοτέλους, διὰ τοῦτο καὶ παραμένει αἰωνίως νέος. Ὁ Goethe ἀποδίδει σαφέστερον τὸ νόημα τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς μὲ τὰ ποιήματά του ἀπὸ ὅτι ἡ ἐννοιολογία τῆς Kantianῆς Ὀντολογίας.

Ἡ ἐνόρασις εἶναι διαφκές εἶδος γνώσεως, μόνον δὲ ἐξωτερικῶς παραλλάσσει κατὰ ἐποχάς. Διαφκής μορφή της εἶναι ἡ φυσιολατρεία. Ἡ κοινωνία τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὴν φύσιν εἶναι ἐν βίωμα μὲ μορφὴν θρησκευτικὴν καὶ καλλιτεχνικὴν καὶ ἀποτέλεῖ οὖσιῶδες στοιχεῖον τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος. Τοῦτο εἶναι ἐν ἀπὸ τὰ ἴδιάζοντα χαρακτηριστικὰ τῆς Ἀρίας φυλῆς. Ἡ κατάνυξις πρὸ τοῦ μεγαλείου τῆς φύσεως, ἡ χαρὰ πρὸ τῆς ὀραιότητός της ὠδήγησε τοὺς "Ελληνας νὰ δημιουργήσουν τὴν Μυθολογίαν των κατ’ ἀρχάς, τὴν Φιλοσοφίαν κατόπιν ὃς θεωρούν τοῦ κόσμου.

Ίδιάζουσα μορφὴ ἐνοράσεως εἶναι ἡ διὰ τῆς μουσικῆς ἔκφρασις νοημάτων ἐμφανιζομένων εἰς τὸ βάθος τῆς ψυχῆς μας, ἀλλ’ ἀνεκφράστων ἐννοιολογικῶς. Ἡ γλῶσσαι τῆς μουσικῆς δὲν ἔχει μόνον μίαν ἀσύγκριτον ἐσωτερικότητα, ἀλλὰ καὶ ἀναφέρεται εἰς τὰ ἀνώτατα. Ἡ «Ἐνάτη Σύμφωνία» τοῦ Beethoven, ἡ «Allmacht» τοῦ Schubert, ἡ Sternen-

(¹) Παράβ. καὶ Reid A. I., op. cit. p. 236 - 237,

symphonie» τοῦ Haydn καὶ τὸ «*Requiem*» τοῦ Brahms μᾶς πληροφοροῦν περὶ τοῦ νοήματος τοῦ κόσμου, τῆς ζωῆς καὶ τοῦ θανάτου εὐγλωττότερον ἀπὸ τὸν ὅξυδερκέστερον ἔρευνητὴν καὶ τὸν βαθυνούστερον φιλόσοφον. “Ἄλλωστε δὲ ἵδιος δὲ Πλωτῖνος εἶχε παρατηρήσει⁽¹⁾, ὅτι καὶ διὰ τῶν ψυθμῶν καὶ τῆς ἀριστονότητος δύναται τις νὺν ἀναζήτη ἐπὶ τὴν ἀρχὴν τὴν πρώτην⁽²⁾.

“Ἡ ἐννοιολογικὴ γλῶσσα θεωρεῖται ὅχι μόνον ὡς ἀνεπαρκῆς πρὸς παράστασιν τοῦ γνωσθέντος, ἀλλὰ καὶ ὡς πηγὴ πλάνης διὸ ὀρισμένας περιοχὰς γνώσεως. Τοῦτο ἐκφράζει δὲ Schiller, ὅταν λέγῃ:

«Ἐάντι μιλῇ ἢ ψυχῇ, τότε δὲν μιλεῖ ἢ ψυχή».

“Πρὸς τὸν προσώπων γίνεται πλειστάκις σιωπηρῶς καὶ ὅχι διὰ τῶν λεγομένων. Οταν παύσουν δύο πρόσωπα νὰ διαλοῦν, λέγει δὲ Delacroix, τότε συχνὰ ἀρχίζουν νὰ κατανοοῦν ἄλληλα παρατηρούμενα ἀμοιβαῖς⁽³⁾. Εἰς ὅλας τὰς θρησκείας ὑπάρχει ἢ ἴερὰ σιγὴ (*sanctum silentium*) ὡς μέσον ἐνορατικῆς γνώσεως. Εἰς τὰς ἱμέρας μας, παρὰ τὸν λογοκρατικὸν καὶ φυσιοκρατικὸν κατακλυσμόν, ὅταν θέλωμεν νὰ δημιουργήσωμεν τὴν ἀνωτάτην συνείδησιν περὶ τῆς σημασίας μεγάλων πράξεων καὶ μεγάλων θυσιῶν, τηροῦμεν «σιγὴν ἐνὸς λεπτοῦ».

4. Η ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΙΑ ΟΡΓΑΝΩΣΕΩΣ ΤΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΕΩΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΕΙΝΑΙ

“Ἡ γνῶσις ὡς θέσις περὶ ἐνὸς Εἴναι ἢ περὶ ἐνὸς Γίγνεσθαι καὶ περὶ τῶν σχέσεων καὶ ἴδιοτήτων αὐτῶν συνδέει ἀναγκαίως τὴν Γνωσιολογίαν μετὰ τῆς Ὀντολογίας. Τὸ γνωρίζον ὑποκείμενον διὰ γνωστικῶν πράξεων μᾶς πληροφορεῖ περὶ τοῦ Εἴναι, ἢ λειτουργία του δὲ αὐτη-

(1) «Ο μὲν δὴ φιλόσοφος τὴν φύσιν καὶ δὲ μουσικὸς καὶ δὲ ἔρωτικὸς ἀνακτέοι». Πλωτῖνος *Ἐννεάς Ιη*, III 1.

(2) Χαρακτηριστικὰ είναι διὰ λέγει διὰ τὴν «Ἐνάτην Συμφωνίαν» δὲ Παπαντωνίου εἰς τὸ πεζὸν πόνημά του τὸ «Κονσέρτο»:

«Ἐύλογημένος αὐτὸς ποὺ μᾶς πῆρε στὸ πλοῖο τῶν ἥχων, αὐτὸς ποὺ μᾶς πῆγε στὴν αἰτία τοῦ κόσμου —εύλογημένο τὸ θλιβερό του πνεῦμα ποὺ μᾶς ταξείδεψε. Βυθίσου γιὰ πολὺν καιρὸν στὸν ἑαυτό σου. Σιωπή— σιωπή».

Ιεζοὶ ψυθμοί, Λαζαρίδης 1922 σ. 26.

(3) Delacroix H., *Le langage et la pensée*, 2e éd. Paris 1930 p. 396.